

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

Romové - možnosti a meze interkulturní koexistence

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí práce bakalářské práce:
doc. PhDr. Aleš Sekot, CSc.**

**Vypracoval:
Martin Zejda**

Brno 2007

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Romové - možnosti a meze interkulturní koexistence“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 23. 04. 2007

.....
Martin Zejda

Poděkování

Děkuji panu doc. PhDr. Aleši Sekotovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Martin Zejda

OBSAH

Úvod	5
1. Historie, původ, tradice a dělení Romů	7
1.1 Definice pojmu Rom	7
1.2 Původ, historie a tradice Romů	8
1.3 Dělení Romů	13
2. Faktory ovlivňující soužití Romů s majoritní společností	16
2.1 Romská rodina	16
2.2 Výchova a vzdělávání Romů	18
2.2.1 Předškolní výchova v romských rodinách	20
2.2.2 Romské dítě na základní škole	22
2.2.3 Středoškolské vzdělávání Romů	24
2.3 Vztahy Romů s okolním světem	25
2.4 Sociální vyloučení	27
2.5 Koncepce „rituální nečistoty“	34
2.6 Psychologické zvláštnosti Romů	35
2.7 Chápání Romů u majority	37
3. Možnosti zlepšení vztahů mezi Romy a většinovou společností	38
3.1 Multietnická a multikulturní výchova	38
3.2 Pozitivní diskriminace – zvýhodňování menšin	41
3.3 Výchova a vzdělávání Romů	42
3.4 Sociální práce	46
Závěr	47
Resumé	49
Anotace	50
Seznam použité literatury	51

Úvod

Po roce 1989 se v naší společnosti stále více projevují různé problémy, které byly do té doby téměř neznámé nebo o kterých se z různých důvodů příliš nehovořilo. V souvislosti s otevřením hranic jsme byli svědky migrace osob z různých částí Evropy či světa do naší země. Naléhavě se začaly projevovat problémy ve vztahu Čechů k jiným národnostem a etnickým skupinám. Toto tvrzení v plné míře platí i o etnické skupině, která se na území naší republiky vyskytuje již několik století – o Romech. Význam tohoto problému je dán i počty Romů u nás. Přestože se k romské národnosti při sčítání lidu v roce 2001 přihlásilo jen pouze 11746 občanů naší republiky, ve skutečnosti jsou Romové početně daleko významnější etnickou menšinou, přičemž kvalifikované odhady hovoří o přibližně dvě stě tisících osobách.

Vzhledem k tomu, že bydlím ve městě, kde jsou Romové taktéž početně poměrně silně zastoupeni, chtěl jsem se o této etnické skupině dozvědět více, a proto jsem si jako téma své závěrečné práce vybral takové, které se této problematice dotýká. Cílem, který jsem si před zpracování této práce vytknul, bylo jednak blíže poznat etnikum, o němž toho běžný člověk příliš mnoho neví, a dále zjistit, jaké jsou možnosti soužití s Romy, a to jak z pohledu Romů samotných, tak i z pohledu majoritní společnosti. Tím dle mého názoru předkládaná práce naplňuje i svůj praktický aspekt.

Ve shodě se stanoveným cílem jsem práci vnitřně strukturoval (pokud pomínu obligatorní úvod a závěr) do tří kapitol. První kapitola je věnována definování pojmu „Rom“ na základě různých kritérií a následně historii, původu a tradicím Romů. Vzhledem k tomu, že romská komunita není homogenní, je v této kapitole uvedeno také dělení Romů na jednotlivé subetnické skupiny. Ve druhé kapitole jsou rozebrány jednotlivé hlavní faktory, které mají vliv na soužití s majoritní společností. Tento rozbor je proveden jak ve vztahu k Romům, tak i ve vztahu k většinové společnosti. Třetí kapitola pojednává o možnostech zlepšení vztahů Romů s ostatní společností. Zvláštní pozornost je zde přitom věnována multietnické výchově a multikulturní výchově, které považuji za mimořádně perspektivní prostředky k bezproblémovému soužití většinové společnosti nejen s Romy, ale i dalšími národnostmi a etnickými skupinami.

K danému tématu se váže poměrně široké spektrum pramenů, kterých bylo možno při zpracovávání práce využít. Pověštinou se jednalo o monotematické práce, které se zabývají různými aspekty romského etnika. Ze stěžejních prací lze uvést

monografii kolektivu autorů Romové v České republice (1945 – 1998), dále sborník Jaroslava Balvína a kolektivu Společně (Spolu s Romy k multikulturní výchově ve školství) či Bulletin Muzea romské kultury. Některé relevantní informace bylo možné čerpat rovněž z autentického znění zákonů, ať již historických nebo dosud platných. Množství informací bylo možné získat také na různých webových stránkách, ať již věnovaných přímo Romům, nebo stránkách státních institucí či neziskových organizací. Rady mi poskytl vedoucí závěrečné práce, za což bych mu chtěl tímto poděkovat. Při zpracování práce jsem využil standardních metod – analýzu, syntézu, indukci a dedukci.

1. Historie, původ, tradice a dělení Romů

1.1 Definice pojmu „Rom“

V úvodu této kapitoly považuji za vhodné definovat samotný pojem „Rom“. Pojem Rom bývá používán pro označení příslušníků etnických skupin indického původu, užívané samotnými příslušníky těchto skupin. V překladu pojem „Rom“ znamená „muž“ nebo také „člověk“, v ženském rodu je užíván pojem „romňi“, čili „romská žena“, obojí ve smyslu příslušnosti ke komunitě se společným jazykem (tj. romštinou) a původem. Etymologický původ pojmu „Rom“ není zcela jasný. Nejspíše pochází z indického slova „rom“, tedy „člověk“ (Lhotka, P., Původ Romů a jejich příchod do Evropy).

V praxi bývá označení „Rom“ používáno nezdědka mylně pro různé osoby, které s romským etnikem nemají nic společného. V této souvislosti je zapotřebí si uvědomit, že při používání pojmu „Rom“ je nutno rozlišovat tři okruhy znaků, jež nelze v žádném případě směšovat. Těmito znaky jsou:

- **etnická identita** – podle tohoto pojetí je za Roma brán ten, kdo se považuje za příslušníka romského etnika (někdy též národa). Je však nutné si uvědomit, že etnická nebo národnostní identita není ničím původním, vrozeným nebo daným, nýbrž je výsledkem výchovných, osvětových a politických vlivů. Ve smyslu etnické či národnostní identity se za Romy mohou považovat paradoxně až ti jedinci, u nichž došlo k interiorizaci hodnot majoritní společnosti tím, že si osvojili moderní chápání kategorie etnicity, respektive národa. V souvislostech tradiční romské kultury je ale skupinová identita a z ní pramenící pocit sounáležitosti odvozena především od rodové nikoli etnické příslušnosti;
- **fyzické charakteristiky osob** – v tomto smyslu je za Roma považován ten, kdo je charakteristický určitými fyziologickými znaky. Těmito znaky bývají hlavně fyzické nebo biologické znaky, barva pleti, vlasů a očí. Dle fyziologických znaků bývají mezi „Romy“ řazeny jak osoby, které jednají, smýšlejí a jednají stejně jako příslušníci majoritní společnosti a jsou tak kulturně její součástí,

tak i osoby, které vyznávají hodnoty „tradiční romské kultury“ a v důsledku toho se chovají a smýšlejí dle diametrálně odlišných hodnot a vzorců;

- **kulturní kritérium** – dle uvedeného kritéria je Romem ten, kdo sdílí tradiční romskou kulturu, tzn. jiný způsob myšlení, hodnotový systém, jiné životní strategie a odlišné normy a hodnoty, jimiž se člověk řídí v průběhu života. Tato kultura má svůj původ v romských osadách na východním Slovensku, odkud většina Romů u nás pochází. Romové se tedy tímto znakem odlišují od příslušníků většinové společnosti nikoliv barvou pleti nebo identitou, nýbrž systémem norem, hodnot a způsobem řešení problémů, jakož i odlišnými principy sociální organizace. Nositel tradiční romské kultury sám sebe nemusí považovat za Roma jako příslušníka romského národa. Naproti tomu jedinec, který se považuje za Roma v národnostním smyslu, nemusí být nutně nositelem tradiční romské kultury.

Z uvedeného je patrné, že tzv. romská identita a fyziologické znaky se navzájem nepodmiňují, ba se v některých případech dokonce vylučují. Jedinci, kteří vypadají jako Romové, mohou být nositeli v podstatě jakékoliv kultury, přičemž kultura se získává v procesu ontogeneze, nikoliv v důsledku genetické výbavy.

1.2 Původ, historie a tradice Romů

Většina autorů se shoduje v tom, že Romové (Cikáni) pocházejí z Indie, kterou opustili kolem roku 420 n. l. Z dostupných pramenů vyplývá, že Romové zde netvořili homogenní společenství a v době, kdy opouštěli Indii příslušeli k nejnižším sociálním vrstvám (zejména k úplně nejnižší vrstvě tzv. nedotknutelných¹), jež se od sebe odlišovaly ekonomickou rolí i profesním zařazením (Nečas, C., 1997, str. 11). V uvedené době opustilo Indii kolem dvanácti tisíc Romů, kteří se nejprve usadili v Persii, odkud se v 7. a 8. století rozšířili i do dalších zemí. Jejich exodus pokračoval ve 13. století, kdy Romové putovali v okolí Černého moře. V 15. století postupně pronikli do Uher a následně přes Německo do Švýcarska, současně přicházejí i do Španělska, do Francie a do Velké Británie. Datum příchodu Romů do Evropy nelze

¹ Indická společnost byla diferencována na nejvyšší kastu brahmínů (kněžích), pod nimi byly kasty kšátriů (vládců a bojovníků), vajšijů (řemeslníků, rolníků a obchodníků), šúdrů (sluhů a pomocných sil) a nejnižší byla kasta tzv. nedotknutelných.

v řadě případů nijak přesně určit, poněvadž jednotlivé skupiny Romů sem přicházely izolovaně v různé době, navíc každá jinou cestou. Z toho důvodu je možné se při přibližném datování příchodu Romů do jednotlivých částí Evropy opírat pouze o dosud dochované záznamy z archivů měst.

Jakkoliv bývají za první zmínky o Romech na našem území velmi často vydávány kapitola z kroniky tak řečeného Dalimila nazvaná „O Kartasiech pohanských“ nebo úryvek z Popravčí knihy pánů z Rožmberka (datuje se do roku 1399), poprvé lze seriózně výskyt Romů na našem území doložit až v roce 1417, kdy k nám dospěl předvoj asi tří set Romů. Protože tito byli místním obyvatelstvem přijati vlídně, přistěhovaly se k nám další skupiny Romů z okolních zemí, kde docházelo k jejich perzekuci. Romové si u nás živobytí zajišťovali nejen tradičními řemesly, ale i krádežemi a podvody, což vyvolávalo averzi většinové společnosti vůči nim. Kromě toho katolická církev začala poukazovat na to, že chování Cikánů není ve shodě s chováním, které se očekává od poutníků činících pokání, a s křesťanstvím vůbec.

V roce 1688 vydal císař Leopold I. císařský dekret o vypuzení Romů ze země. Tento posléze následovala série reskriptů, patentů a mandátů, jimiž byli postaveni mimo zákon. Nejprve Leopold I. dne 21. srpna 1688 vypověděl Romy ze země a dne 11. července 1697 je prohlásil za psance (Vogelfrey). Muži romského původu tak mohli být kýmkoliv při pronásledování beztrestně zastřeleni jako ptáci nebo škodná zvířata a po zadržení byli trestáni smrtí. Ženy a děti mohli být trestány uříznutím uší a vyhnáním za hranice města (Nečas, C., 1995, str. 17). Ke zmírnění těchto opatření došlo až za vlády Marie Terezie (1740 až 1780) a zejména pak za panování císaře Josefa II. (1780 až 1790), který se snažil přimět Cikány k vedení řádného života tím, že pro ně nechal postavit v Uhrách a Sedmihradsku domy, které však tito zakrátko opustili a nadále se věnovali nomádkému způsobu života. Kočovný způsob života byl pro Romy typický i v 19. století, kdy prožili další restrikce především v období tzv. Bachova absolutismu (po roce 1852).

Za první republiky byli Romové oficiálně uznáni jako národnostní menšina. V praxi však byl i nadále vůči nim uplatňován zákon o potulce z roku 1885 a ze strany úřadů jim byla stále věnována velká pozornost. V roce 1927 byl přijat zákon č. 117/1927 Sb. z. a n., o potulných cikánech, který byl v následujícím roce doplněn i prováděcím nařízením. Tento zákon se soustředil při řešení cikánské otázky na evidenci Romů. Podle ustanovení § 1 zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. se za potulné cikány pokládali „... cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící,

kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku - hlavně v zimě - stálé bydliště.“ První soupisy potulných cikánů byly pořízeny za spolupráce s policií a četnictvem v období od června 1928 do srpna 1929. Tehdy bylo zaevidováno téměř čtyřicet tisíc Romů starších čtrnácti let, kterým byla vystavena „cikánská legitimace“. Tuto byli povinni mít neustále při sobě a na požádání bezpečnostního orgánu nebo úřadu se jí museli prokázat. Romové, kteří kočovali, museli navíc ještě žádat o kočovnický list, který příslušné úřady vystavovali na dobu nejdéle jednoho roku. Vedle tohoto časového omezení platnosti kočovnického listu byli kočující Romové omezeni v řadě dalších ohledů (např. směr kočování, kočování bylo omezeno na okruh rodiny aj.).

Před druhou světovou válkou žilo na území dnešní České republiky kolem šesti tisíc českých a moravských Romů. Na sklonku třicátých let minulého století se k nám uchylují také romské rodiny z Německa a po anšlusu Rakouska i z této země. V roce 1939 bylo protektorátní vládou vydáno nařízení o trvalém usazení Romů, na které jim byla stanovena lhůta dvou měsíců. Zejména ti Romové, kteří jej neuposlechli, byli po roce 1942 transportováni do táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (tyto byly vytvořeny původně jako kárné pracovní tábory, posléze v roce 1942 přeměněny na sběrné tábory a od 1. srpna 1942 na „cikánské“ tábory), odkud byli následně deportováni do koncentračních táborů Osvětim II – Březinka (Auschwitz II – Birkenau), Buchenwald, Ravensbrück, Mittelbau a jiných. Konce války se tak dožilo pouze asi šest set českých a moravských Romů.

V období po roce 1945 došlo k velkým přesunům Romů ze Slovenska do pohraničí v Čechách, kde bylo potřebné osídlit oblasti, odkud byli odsunuti původní němečtí obyvatelé. Nejen tam se Romové měli stát pracovní silou v zemědělství a průmyslu. Postupně tak přichází do okolí Chebu, Plzně, Kladna, Ústí nad Labem, Mostu, Pardubic, Prahy, Brna, Olomouce i jiných měst a samozřejmě rovněž do těchto měst samotných. Není proto divu, že při soupisech z let 1947 a 1948 byly zjištěny vysoké počty Romů v uvedených lokalitách. Romové ze Slovenska, kteří přesídlili do Čech, přicházejí do naprosto odlišných podmínek, než na jaké byli zvyklí v uzavřených a izolovaných romských osadách. V původním prostředí se slovenští Romové živili zejména příležitostnými pracemi pro sedláky, ze něž byli obvykle odměňováni v naturáliích. V novém prostředí se tak pro přestěhovavší se Romy změnil jak charakter práce, za kterou dostávají proti dosavadním zvyklostem mzdu, tak i okolní obyvatelé a jazyk, kterým byli nuceni komunikovat se svým okolím.

V šedesátých a sedmdesátých letech minulého století byli kočovní Romové na území ČSSR na základě zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob násilně usazováni. Tento zákon ukládal všem osobám, které žily kočovným nebo polokočovným způsobem života, zanechat dosavadního způsobu života a usadit se na stálém místě. Podle ustanovení § 3 tohoto zákona mohl být ten, kdo setrval při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta. Na základě tohoto zákona provedly Národní výbory soupisy osob, zabezpečily Romům ubytování a postupem času též zaměstnání. Po staletí praktikovaný a hluboce zakořeněný způsob života však nebylo možné v krátké době změnit.

V souladu s Usnesením vlády ČSSR č. 502/1965 Sb. byla v letech 1965 až 1970 prováděna asimilace Romů, jejich organizovaný rozptyl a likvidace nežádoucích sdružení Romů. V rámci tohoto procesu měly být zlikvidovány romské osady na Slovensku a cikánské ulice a čtvrti. Tato opatření ovšem nebrala v potaz na osobní problémy a příbuzenské vztahy, které u Romů sehrávají mimořádnou roli, a tak rozptyl a následná asimilace i Romů narážely na odpor a v konečném důsledku se je nepodařilo v zamýšlené podobě uskutečnit. Citované Usnesení vlády dalo rovněž vzniknout Vládnímu výboru pro cikánské obyvatelstvo, jenž měl bdít nad rozptylem a odsunem Romů z míst, kde byli silně koncentrováni.

Po roce 1968 došlo v souvislosti s reformními snahami v naší společnosti rovněž k přehodnocení přístupu k „cikánské otázce“. V šedesátých letech rovněž vznikl Svaz Romů ČSR a SSR, jehož cílem bylo podílet se na řešení problémů Romů, zejména odstranění jejich každodenní diskriminace. Tento cíl byl operacionalizován do programu, jehož obsahem byly způsoby řešení sociálních, materiálních a kulturních úkolů, jež měly být realizovány ve spolupráci s příslušnými státními orgány. Program se zabýval též otázkami vzdělávání, rozvoje specifických prvků kultury, umění, hudby, tance, zpěvu apod. Jednou z priorit programu bylo také snažit se o zaměstnanost Romů, zvyšování jejich kvalifikace, pracovní morálky a zvýšení celkové životní úrovně. Romové však od této organizace očekávali okamžité vyřešení svých problémů, což společně s nízkou kázní členů, jejich malým počtem a špatným hospodařením zapříčinilo zánik Svazu Romů v roce 1971.

Další vývoj romské populace u nás byl ovlivněn hromadnými přesuny Romů ze Slovenska do českého pohraničí. Romové, kteří se přestěhovali do Čech ovšem neznamenali pouze přínos v podobě pracovní síly pro průmyslové oblasti, ale současně

i řadu komplikací. Velký příliv romského obyvatelstva zčásti narušil i sociální stabilitu některých měst s jejich velkou koncentrací. Negativně se však přesuny romské populace promítly u nás samotné. Přesunuté rodiny opouštějí svoji kulturu, tradiční způsob života, existující společenské a morální normy, skupinovou kontrolu a v neposlední řadě též přirozené sociální vazby. To vedlo k jejich velké frustraci, která byla provázena sociálním a morálním úpadkem, zvýšenou agresivitou i rostoucí trestnou činností. Z toho důvodu byla romská otázka od počátku 70. let minulého století až do roku 1989 opakovaně na pořadu jednání na centrální úrovni. Přijatá opatření se týkala zvýšení kvality bydlení, zdravotní péče a vzdělanosti romské populace.

I v období po roce 1989 dochází k poměrně velké migraci Romů ze Slovenska do Čech. Slovenské Romy lákají u nás různé výhody, které ve své mateřské zemi nemají v takové míře – lepší ekonomická situace a s tím spojené větší možnosti pracovního uplatnění, příbuznost užívaného jazyka, poměrně dobrá znalost prostředí zejména u starší generace, v řadě případů příbuzenské vazby na Romy, kteří žijí u nás, i vyšší sociální dávky. Právě sociální výhody jsou pro slovenské Romy velkým lákadlem zejména poté, kdy vstoupila na Slovensku v účinnost nová legislativa, která upravuje systém sociálního zabezpečení, v důsledku čehož výrazně klesly příjmy chudých početných romských rodin.

Migrace Romů ze Slovenska k nám má přitom různé podoby. Nejčastěji jsou to různě dlouho trvající návštěvy u příbuzných, které jsou nezhřídkou spojeny s hledáním jak legálního, tak i nelegálního zaměstnání, v krajních případech i s pácháním trestné činnosti, které se však nutně nemusí dopouštět Romové ze Slovenska. Není výjimkou, že právě oni se stávají oběťmi protiprávního jednání ze strany domácích Romů. Nejčastěji se jedná o lichvu a nezaplacení odvedené práce pro romské podnikatele.

V některých případech slovenští Romové žádají u nás o azyl. Například v roce 2000 požádalo u nás o azyl 723 slovenských Romů, v roce 2001 to bylo 388 osob, v roce 2002 843 Romů ze Slovenska a v následujícím roce dokonce již 1055 Romů se slovenskou státní příslušností. Od roku 2004 však počet žadatelů o azyl u nás z řad Romů ze Slovenska klesá (např. v období od ledna do září tohoto roku zažádalo u nás o azyl jen 104 slovenských občanů) a slovenští Romové k nám začínají migrovat především za pracovními příležitostmi.

Změny po roce 1989 měly na Romy rozporuplné dopady. Na jedné straně lze ve vývoji po roce 1989 spatřovat pro Romy určité pozitivní tendence, na straně druhé je

společensko ekonomický vývoj pro ně spojen s řadou negativních jevů. Z pozitiv je možné uvést (Urban, K., 2006, str. 11):

- uznání Romů jako národnostní menšiny;
- základní práva, která jsou garantována Ústavou a Listinou základních práv a svobod;
- vznik právních předpisů, které upravují postavení národnostních a etnických menšin;
- založení Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity;
- vznik romských sdružení a politických stran a hnutí;
- vznik romské elity, jež se snaží vytvořit moderní romský národ.

Pokud se týká negativních jevů, které mají signifikantní vliv na Romy, jsou pro období po roce 1989 typické zejména následující (Urban, K., 2006, str. 11):

- podstatné zhoršení ekonomického i sociálního postavení;
- prohlubování sociálních rozdílů ve společnosti;
- výrazně zhoršené uplatnění nekvalifikované pracovní síly na trhu práce;
- závislost na dávkách státní sociální podpory plynoucí ze ztráty zaměstnání;
- vznik sociálně vyloučených komunit jako důsledek neplacení nájmu a následného vystěhování do holobytů;
- rozšíření lichvy.

1.3 Dělení Romů

V souvislosti se subetnickým členěním Romů je potřebné uvést, že původní čeští a moravští Romové v převážně většině nepřežili druhou světovou válku, neboť byli téměř vyvražděni v německých koncentračních táborech. Po osvobození Československa v roce 1945 k nám začínají přicházet slovenští a maďarští Romové z osad na středním a východním Slovensku. Kromě nich se lze u nás v současnosti v poměrně velké míře setkat s olašskými Romy a tzv. německými Romy.

Čeští a moravští Romové – jedná se o Romy, kteří žijí dlouhou dobu v Čechách a na Moravě. V minulosti většina z nich kočovala, poněvadž historické podmínky v Čechách jim nedovolovaly se usadit. Identita tzv. „českých Romů“, kteří přežili druhou světovou válku, je posilována striktněji dodržovanými pravidly „rituální

čistoty“, než je tomu u „(novo)českých Romů“, kteří k nám přišli ze Slovenska. Někteří původní čeští Romové si začali opětovně říkat „Cikáni“, poněvadž se jejich mateřštinou stala čeština, čímž se zároveň diferencují od dalších Romů (Hübschmannová, M., 2003).

Slovenští (servika) a maďarští (ungrika) Romové – sami se nazývají Roma nebo Rumungri (z Rom Ungro, tj. uherský Rom). Jsou si kulturně velmi blízcí, odlišuje je však jiný dialekt romštiny. V současné době tvoří nejpočetnější skupinu Romů u nás (kolem 90%). Jejich klasickými zdroji obživy bývalo kovářství, korytářství, košíkářství, pálení cihel, hudebnictví, nádenické práce a žebrota.

Olašští Romové - jsou potomky kočovných skupin, jež se do střední Evropy pronikly v 19. století z Rumunska. K této skutečnosti se také etymologicky váže slovo olašský, který se odvozuje od názvu součásti dnešního Rumunska - území Valachie. Někdy bývají označováni též jako „bílí Cikáni“. Tvoří necelých 10% romské populace u nás. Olašští Romové až do roku 1959, kdy byli násilně usazeni, na území Československa kočovali. Muži se tradičně živili jako obchodníci, překupníci s koňmi nebo jako kotláři. Olašské ženy hlavně věštily z rukou nebo vykládaly karty. Od slovenských a maďarských Romů se vedle kočovnictví odlišují také kulturními normami, zvyky a dialektem. Podle rodů a specializace se dělí na Kalderaši (kotláři) a Lováři (koňští handlíři).

Olašská komunita uznává zvolené představitele, v jejichž čele stojí král. Každá oblast má svého „vládce“ – v Ostravě žijící král Lipa je uznáván nejen na severní Moravě, ale i na rozsáhlém území Čech včetně Prahy a v části Polska, další král ovládá jižní Moravu a část Rakouska. Specifickým rysem komunity olašských Romů je jejich striktně odmítavý postoj k fyzické práci či k práci obecně. Jsou přitom hrdí na to, že nikdy nepracovali a pracovat nebudou. Poněvadž stejný vztah mají i ke vzdělání, většina jejich dětí nedosáhne ani základního vzdělání. Po roce 1989 je však možné v této komunitě určité posuny ve staletých zažitých zvyklostech. Menší množství olašských Romů sama aktivně vyhledává práci. Některé olašské ženy se živí prostitucí, což byl dříve nevídaný jev. Dříve bývalo také nezvyklé, aby se Olaši živili trestnou činností.

Němečtí Romové (Sintí) - jsou příslušníky významného romského společenství, jehož převážný počet žije v Německu. Jakkoliv Sintové sami sebe většinou neoznačují za Romy, mají pro svůj jazyk adverbiální výraz *romanes* (tj. /mluvit/ romsky) (Hübschmannová, M., 2003).

Subetnické skupiny Olašských Romů a Rumungrů oddělují velké bariéry. Obě skupiny se vymezují jako svébytné celky, které se stýkají jen v minimální míře. Jimi používané dialekty jsou natolik odlišné, že si v mnoha případech ani příslušníci těchto subetnických skupin navzájem nerozumí. Vedle jazykových odlišností jsou rozdíly mezi těmito skupinami i ve způsobu oblékání, způsobu obživy, kultuře, zvycích, postavením ženy, uzavíráním sňatků apod. Velký rozdíl je taktéž v sociálním statusu, neboť Olaši sami sebe považují za nadřazenou skupinu, která stojí výše na společenském žebříčku. Tuto nadřazenost olašští Romové odvozují od nejvyšších kast původní indické společnosti – kast vládců. Romové tedy u nás netvoří homogenní komunitu. Romská populace je naopak definována subetnickým členěním, rodinnou identitou a konceptem rituální čistoty či naopak nečistoty. Takto vymezené skupiny se chápou navzájem jako vzájemně nadřazené nebo podřízené a nejsou ani kompatibilní. Z toho důvodu nelze ani považovat olašského krále za krále všech Romů u nás.

2. Faktory ovlivňující soužití Romů s majoritní společností

Pro porozumění vztahu romského etnika a majoritní společnosti je nezbytné především věnovat pozornost sociálnímu kontextu jejich života i kulturním kořenům, které u řady z nich doposud ovlivňují jejich postoje a jednání. Je však nutné si uvědomit, že koexistence Romů a majoritní společnosti není výhradně záležitostí samotných Romů, nýbrž i příslušníků majoritní společnosti. Ze strany Romů má největší vliv na začlenění do společnosti rodina, výchova a vzdělávání, vnímání okolního světa Romy, sociální vyloučení, koncepce „rituální nečistoty“ a psychologické zvláštnosti Romů, ze strany příslušníků většinové společnosti předsudky a předpojatost vůči Romům.

2.1 Romská rodina

V dobách tradičního nomádského způsobu života Romů byla rodina základní jednotkou romského společenství. Jejím převažujícím organizačním principem je příbuzenství. Rom se tak především cítí jako „Lájoš“, „Horváth“, „Žiga“ apod. Rodina vystupovala vůči okolnímu světu „gádžů“ i ve vztahu k jiným romským rodinám jednotně. Silné rodové pouto a solidarita spojovaly všechny členy širší romské rodiny. To je možné dokumentovat mimo jiné na tom, že rodinné pouto nepřipouštělo „odložení“ starých lidí do starobinců nebo domova důchodců či dětí (ať již byly číkoliv) do kojeneckých a dětských ústavů (Davidová, E., 1995, str. 18). Přestože rodinná nebo rodová identita není jediným a výlučným způsobem identifikace Romů, sounáležitost s rozšířenou rodinou je (zejména pro sociálně vyloučené rodiny) daleko podstatnější, než je tomu u rodin z prostředí většinové populace.

Tradiční romská rodina fungovala jako širší rodina nebo jako širší příbuzenské seskupení. Pro rodinu Romové podnes používají pojmy *famel'ija* nebo *famil'ija*, které se obsahově kryjí se slovem příbuzenstvo. Kromě toho Romové v některých případech hovoří o rodu svých předků, ať již ze strany otce (pro tuto rodinu používají termínu *fajta pal o dad*) nebo matky (*fajta pal e daj*). Romistka Milena Hübschmannová (1978)

ve své studii o romské rodině upozorňuje na to, že pojem *famel'ija* má ve vztahu ke genealogickému zpracování rodinných vztahů významové pole v horizontální rovině, zatímco pojem *fajta* v rovině vertikální. Pro odlišení širší a nukleární rodiny (otec, matka a jejich děti) používají Romové pojmy *romňi čhave* (žena a děti) a *rom čhave* (muž a děti).

Romská příbuzenská skupina je tedy tvořena členitým rodinným útvarem, který je nazýván pojmem Fajta. Tento zahrnuje pět až šest generací společného původu. Náleží sem vedle nejbližších příbuzných i strýcové a tety, bratrance a sestřenice obou rodičů a prarodičů i jejich děti. Do rozšířené romské rodiny patří čtyři až pět generací žijících příbuzných z otcovy a matčiny strany. Fajty zpravidla nesou jméno zemřelého předka, od něhož odvozují svůj původ (např. Horvátovci, Lájošovci apod.). Každý Rom se cítí být příslušníkem nějaké fajty. Vůči této je loajální, od ní odvozuje svou identitu, cítí za ni zodpovědnost a jejím jménem se představuje. Toliko mezi příslušníky spřízněných fajt dochází ke sňatkům, jimiž se utužuje soudržnost skupiny. Pokud dojde ke sňatku dvou původně nepříbuzných skupin, stávají se jejich příslušníci příbuznými. To se stvrzuje dalšími sňatky mezi příslušníky těchto fajt, kdy si např. dvě sestry z jedné rodiny vezmou dva bratry z jiné rodiny.

Členové fajty se scházejí při různých příležitostech – při křtech, na svatbách, při pohřbech apod. Účast na těchto akcích je pro příslušníky fajty v podstatě povinná. Fajta pro své příslušníky zajišťuje i určitou ekonomickou úroveň. Lze o ní hovořit jako o solidární síti, která zabezpečuje pro své členy sociální jistoty pro případ nouze. Z principu mají všichni její členové stejnou ekonomickou úroveň, což je zabezpečováno tím, že pokud by někdo chtěl mít vyšší životní úroveň, tak jej stáhnou na svoji úroveň nebo jej vyloučí ze skupiny.

Fajta je v tradiční romské kultuře jediným sociálním celkem. Romští obyvatelé osad se necítí být nijak svázáni se členy jiných fajt, což platí bez ohledu na to, jestli se jedná o „cizí“ Romy ve stejné osadě nebo z jiných osad. Taktéž obyčejné Romy nic nespojuje s romskou elitou nebo romskými reprezentanty. V rámci fajty není téměř místo pro rozvoj individualismu. Proto např. i vina spáchaná členem rodiny, spadá na celou rodinu. Není pak ničím neobvyklým, že trest si za člena rodiny odpyká její jiný člen. K tomu může docházet za situace, kdy pachatel trestného činu má početnou rodinu (jak bylo již uvedeno, rodina je u Romů brána jako nejvyšší hodnota), a existují pochybnosti o skutečném viníkovi. V takových případech vinu za spáchaný trestný čin na sebe vezme někdo jiný z rodiny, který si také odpyká uložený trest.

Po násilném usazení Romů v průběhu 60. let minulého století dochází k postupnému rozpadu tradičního hodnotového vzorce romské rodiny i vnitřních zákonů rodových skupin. To ve svém důsledku vedlo k narušení dříve tak úzkostně udržované etnické endogamie, což se projevuje zvyšováním podílu smíšených meziskupinových romských i romsko-gádžovských sňatků. Dříve sotva myslitelná smíšená interetnická manželství mívají dokonce v romských komunitách vysokou prestiž. Skutečnost, že romský chlapec nebo dívka byli přijati majoritní společností, bývá některými Romy chápána jako výraz vyššího postavení jejich rodiny na společenském žebříčku. Postupně se snižuje i počet dětí v romských rodinách. Mladé romské rodiny dnes již většinou nemívají více jak dva až tři potomky.

Přes tyto nové trendy v romských rodinách, představují tyto rodiny stále určitou vnitroetnickou instituci, která vytváří strukturu sociálních interakcí v romském společenství. Částečný zánik tradičního pojetí životního stylu Romů a s ním spojených staletími udržovanými zvyklostmi s sebou přináší u některé problémy mezi romským etnikem, jež se již do jisté míry přizpůsobilo majoritě, avšak nadále trvá na svém hodnotovém systému, a mezi ostatnímu obyvateli České republiky. Podle romistky Evy Davidové již nelze v důsledku pozvolného rozptýlení části Romů mezi ostatní obyvatelstvo hovořit o pevné vnitřní organizaci (1995, str. 96).

2.2 Výchova a vzdělávání Romů

Výchova a vzdělávání romského etnika je determinováno kromě obecných faktorů též jeho specifiky, které se vytváří v procesu ontogeneze jednotlivých jeho příslušníků. V této souvislosti je potřebné si uvědomit, že výchova mladého jedince jako cílevědomý a záměrný proces utváření vlastností osobnosti, charakteru, hodnotové orientace, přesvědčení, postojů, motivů, citů, potřeb a zájmů, probíhá v mnoha různých rovinách, přičemž se na ní podílí různé vlivy a faktory, z nichž rozhodující vliv mají rodina a škola. Podíl vlivu rodiny a vlivu školy na východu je individuální u každého jedince bez ohledu na jeho rasový či etnický původ. Zejména v předškolním věku má na formování osobnosti jedince u Romů rodina.

Možnosti výchovy a vzdělávání Romů jsou zkoumány různými vědními odvětvími. Významné poznatky přitom přináší psychologie, která dává poznatky

zejména v oblasti problémů ve výchově a vzdělávání romských dětí, v oblasti obtíží osvojování romských dětí, i informace o romské rodině, mentalitě, problému sebeidentifikace a konfliktním vztahu Romů a zbytku společnosti. Empirické výzkumy Romů je možno tematicky rozdělit do oblastí pedagogické psychologie, sociální psychologie a psychologie osobnosti.

Poměrně velké množství psychologických studií byla věnována srovnávání romských dětí vystavených různým typům vzdělávání a výchovy. Někteří autoři na základě svých výzkumů obhajují existenci romských tříd, v nichž mají romské děti díky vyšší úrovni adaptace příznivější předpoklady a v porovnání s dětmi integrovanými do běžných tříd byla u nich identifikována vyšší úroveň pojmového myšlení (např. Klíma, P., 1972, str. 65 a 66). Další však na základě svých výzkumů dochází k diametrálně odlišnému závěru a tvrdí, že výchova a vzdělávání romských žáků ve smíšených třídách s ostatními žáky je efektivnější, než vyučování v samostatných třídách, kde malí Romové nejsou dostatečně motivováni k maximálním výkonům (např. Adamovič, K., 1979, str. 173 až 175).

Dominantním činitelem romské rodiny v současnosti je matka. To je dáno tím, že bývá většinu dne doma a děti ji tak mohou nalézt víceméně stabilně na „určitém místě“. Otec naproti tomu zprostředkovává styk s okolním světem. Role mezi dětmi jsou v romské rodině rovněž členěny podle pohlaví a dále také podle věku. Bývá samozřejmostí, že desetileté romské dívky se dokáží postarat o své mladší sourozence. Vztahy mezi sourozenci v romské rodině jsou pevné a méně rivalitní než mezi sourozenci v neromských rodinách.

Na fungování romských rodin má v současnosti velmi často vliv i to, že některý z rodičů (ve většině případů to bývá otec) rodinu opustí, ať již v důsledku rozvodu nebo výkonu trestu odnětí svobody, jakož i to, že jeden či více sourozenců se dostane z různých důvodů do ústavní péče. Stabilita rodiny i výchova dětí jsou vážně narušeny, neboť dochází k výchově náhradní, realizované sourozenci, příbuznými a bohužel i výchovnými ústavami. Vlivem narušené stability rodiny dochází u značné části romských dětí k posunu původního jejího významu.

Dětství většiny romských dětí bývá chudší na aktivizující podněty, jež jsou významné pro formování psychického vývoje dítěte. Výchova probíhá odmalička v úzkém fyzickém kontaktu s ostatními. To se u nich odráží v odlišném vnímání intimní zóny při komunikaci s ostatními. Romské děti nejsou ušetřeny životní reality, disponují takřka bezbřehou volností, vše prožívají se svými rodiči, kteří před nimi nemají žádných

tajností, a to ani v intimní oblasti. Již citovaná romistka Eva Davidová v této souvislosti konstatuje, že romské děti nevyrostají ve specifickém dětském světě, který by byl bezstarostnější, než je svět dospělých (1995, str. 106).

Hodně romských dětí si do započetí povinné školní docházky neosvojí základy žádného jazyka, a to ani romského. V romské rodině se nezřídka hovoří jak českým jazykem, tak i romským či slovenským jazykem, avšak dítě žádný z těchto jazyků neovládá do hloubky. Často tak proto nelze jednoznačně stanovit, jaký je „rodný jazyk“ romského dítěte. Tento problém se objevuje zejména v posledních osmnácti letech. Do roku 1989, kdy byla zákonem stanovena pracovní povinnost a existovala hustá síť předškolních zařízení, romští rodiče pracovali a děti proto dávali do těchto zařízení, kde docházelo k přípravě poměrně velkého množství romských dětí na požadavky základní školy a tyto děti zde lépe zvládly český jazyk, tento problém nebyl tak markantní. To bylo určitě z pohledu jejich dalšího studia pozitivem, přestože tato aktivita byla vynucena represivně jako produkt tehdejšího právního a společenského řádu, což bylo samotnými Romy v této době kritizováno.

2.2.1 Předškolní výchova v romských rodinách

U naprosté většiny romských rodin je možné konstatovat negativní vliv na výchovný a vzdělávací proces. Rodinné zázemí je pro malého Roma v takové rodině zcela demotivující, deprimující a neinspirativní. Romské dítě nemá ve svých rodičích či nejbližších příbuzných žádný pozitivní vzor. Spolupráce rodiny se školou a zájem o prospěch dítěte většinou absentuje. Závažným nedostatkem vlivu romské rodiny na výchovu je v době zahájení školní docházky slabá jazyková vybavenost, neboť malí Romové nemají velmi často dostatečně zvládnutý rodný jazyk. Romští rodiče místo aby si tuto skutečnost uvědomili a snažili se ji odstranit, často kladou nevalný školní prospěch svého dítěte za vinu nedostatečnému výchovnému působení školy, školskému systému a celé majoritní společnosti vůbec.

K serióznímu pochopení příčin toho, že většina romských dětí není příliš úspěšná v získávání vědomostí a vytváření návyků a dovedností, je zapotřebí blíže popsat proces vývoje romského jedince již od jeho narození. Zde je nutné si uvědomit, že romské dítě je od narození do šesti (v některých případech, kdy je nástup školní

docházky odložen, do sedmi) let, vychováváno v rodině, v níž prožívá velmi důležitá stádia psychického, fyzického a sociálního vývoje osobnosti. Uspokojivý průběh procesu vývoje jedince v této fázi sehrává významnou roli v rozvoji jeho osobnosti. Nedostatky v naplňování vývojových potřeb v tomto významném vývojovém období působí na romské dítě velmi negativně. K vývoji jeho osobnosti dochází za vlivu negativního působení rodiny, která může vyústit do deprivace, tedy strádání a nedostatku zájmu o vývoj dítěte.

Poněvadž pro většinu romských rodin je charakteristické nízké povědomí rodičů o nutnosti vytváření pozitivních podmínek pro rozvoj osobnosti a sociokulturních návyků, dochází k vývojovým problémům již v prenatalním období. V této souvislosti se lze u romských dětí setkat s fenoménem subdeprivace, tedy strádání na úrovni větších skupin vlivem negativně působícího socioprostoru, ve kterém se dítě vyvíjí, a to již od období prenatalního. U romského dítěte, které je před začátkem povinné školní docházky takto deprivováno, vzniká jen velmi těžce řešitelný problém vyrovnat se svým vrstevníkům, a to především v rozumové, citové a sociální složce školní zralosti.

S naznačeným problémem souvisí také vztah romských rodičů ke svým dětem. Romové chovají své děti obvykle ve velké lásce, což se projevuje hlavně tím, že děti nemají (s výjimkou péče o sourozence) žádné povinnosti, a také tím, že si mohou vše dovolit. O výchově a vzdělávání v pravém slova smyslu tak nemůže být vůbec řeč. Romské děti se učí většinou tím, že pozorují své okolí. Na výchovu romských dětí má také obrovský vliv nevyzrálost mnoha matek. Tato souvisí s tím, že 6% romských matek rodí ve věku 14 až 16 let a 19% Romek rodí poprvé už v šestnácti letech.

Důležitým sociálním mezníkem je i v případě malých Romů nástup do školy. Na počátku školní docházky hendikepují většinu romských dětí problémy a nedostatky prakticky ve všech složkách školní zralosti - tedy tělesné, rozumové, citové a sociální - a školní připravenosti. Tyto nedostatky se nedaří uspokojivě odstranit ani v průběhu školní docházky, což je zapříčiněno nedostatečnou funkcí rodiny. Školní zralostí se přitom rozumí kompetence, které jsou závislé na dispozičních složkách organismu a na zrání, školní připraveností pak kompetence, které se rozvíjí především v důsledku učení. U školní připravenosti z tohoto pohledu hovoříme o souhrnu předpokladů, jež jsou nutné pro úspěšné zvládnutí výchovně vzdělávacího procesu v průběhu školní docházky.

Při hodnocení tělesné zralosti velmi často u romských dětí zjišťujeme, že tyto mají velké problémy, jež souvisí s nedostatečnými hygienickými a stravovacími

návyky. Rovněž v rozumové stránce školní zralosti mívají romské děti velké nedostatky, které bývají ve většině případů řešitelné pouze jejich zařazením do zvláštních škol. V této souvislosti je potřebné uvést, že testy, které jsou používány k měření rozumové úrovně, jsou pro romské děti naprosto nepřiměřené, poněvadž nezohledňují skutečnost nedostatku podnětů romských dětí v dětství a nedostatečnou znalost českého jazyka u nich. V tomto případě se u řady romských dětí vyskytuje pseudooligofrenie², nikoliv však nižší stupeň inteligence. Fluidní inteligence (tedy schopnost učit se a řešit problémy; je závislá na biologicky daných předpokladech) romských dětí je v zásadě rovnocenná s inteligencí dětí neromských.

Pokud se týká citové složky školní zralosti, u romských dětí je možné pozorovat nižší úroveň emoční stability. To se projevuje zejména tím, že romské děti mívají impulsivnější reakce a jsou méně přizpůsobivé. Dostane-li se takové dítě do konfliktu s jinou osobou, zvyšuje hlas, intenzitu křiku, živě gestikuluje, avšak málokdy sáhne k násilí.

Sociální složka školní zralosti romských dětí je determinována působením rodiny, sourozenců a skladbou socioprostoru, v němž dítě vyrůstalo. Romské děti nemívají obvykle problémy komunikovat se spolužáky. Problémy nastávají v okamžiku, kdy s nimi musí spolupracovat v rámci výuky, poněvadž nedokáží bezezbytku převzít roli žáka.

2.2.2 Romské dítě na základní škole

Začátek povinné školní docházky je u romských dětí tedy poznamenán přetrvávajícími problémy, které vznikají v předškolním období, zejména nedokonalou znalostí českého jazyka (romské děti hovoří zpravidla tzv. romským etnolektem češtiny, což je čeština, jež je ovlivněna některými prvky romštiny, která se tak vyvinula do svébytného dialektu) a odlišné sociálně kulturní návyky z rodiny. Romské děti nebývají ve většině příliš připraveny na konfrontaci s neromskými vrstevníky. Tato nepřipravenost se projevuje hlavně v oblastech vztahu rodiny a školy, vztahu k motivaci

² Pseudooligofrenii je možné vymezit jako zdánlivou, nepravou slabomyslnost, jejíž příčinu lze vysvětlit např. smyslovými vadami, sociálním prostředím apod.

k úspěchům, v oblasti pozice vzdělání na hodnotovém žebříčku, jakož i v oblasti změny sociální pozice a statutu ve srovnání s pozicí v romské rodině.

Romské dítě přichází při výuce ve škole do styku se svými vrstevníky, kteří jsou na rozdíl od něj na školní docházku rodiči dlouhodobě připravováni, od raného dětství jsou jim předkládány pozitivní vzory a vzdělání a touha něco dokázat jsou již od útlého věku kladeny na přední místa v hodnotovém žebříčku. Proto je setkání s neromskými vrstevníky pro romské dítě z této pozice zdrojem nových a dosud nepoznaných prožitků. Na tom nic nemění ani skutečnost, že se romské děti v předškolním věku setkávají s neromskými při hrách i v rámci stejných neformálních sociálních skupin, neboť sociální pozice jsou v těchto případech zcela vyjasněné.

Tento stav se začíná pozvolna v souvislosti se započítáním povinné školní docházky měnit. K této proměně dochází v závislosti na rozdílném stupni připravenosti přijmout novou roli, na motivaci a schopnosti komunikovat v českém jazyce a v konečném důsledku i v závislosti na rozdílném hodnocení úspěšnosti „sehrání“ nové role. Romské dítě dospívá k závěru, že v nové formální sociální skupině začíná zastávat pozici outsidera, přičemž nemá možnost tento stav změnit. Následně u něj dochází k frustraci a k přijetí této nové role včetně negativních důsledků. Právě v důsledku této role je neúspěšnost romských žáků zcela přirozeným projevem i u jedinců nadaných a talentovaných (srv. Holomek, K., 1997, str. 59).

Velkou překážkou při překonávání adaptačních problémů, jež jsou spojeny se zahájením povinné školní docházky u romských dětí, je minimální spolupráce rodičů s učitelským sborem. To se promítá i v tom, že u romských dětí vzniká negativní motivace pro školu, která zpravidla přetrvává i v průběhu dalšího vzdělávání. Základní školy nejsou povětšinou schopny děti ze sociálně vyloučených romských lokalit integrovat a poskytnout jim tak standardní vzdělání. Je tomu tak mimo jiné i proto, že je učitelé většinou neumí učit.

Převážná část romských dětí bývá v důsledku nedostačivosti přeřazována již v prvních ročnících školní docházky přeřazována do zvláštních škol, v nichž romské děti v některých Romy hustě osídlených oblastech tvoří ve třídách většinu. Dle dostupných údajů je v současnosti do zvláštních škol přeřazováno či přímo umístěno až 75% romských dětí (Kubálková, P. - Frydecká, L., 2006). Někteří romští rodiče se nechtějí s tímto stavem objektivně smířit. Umístění svého dítěte do zvláštní školy chápou jako specifickou formu segregace a s tímto umístěním nesouhlasí. Jejich dítě tak navštěvuje základní školu a pak velmi často opakuje ročník. To s sebou přináší

výchovné problémy spojené s přítomností starších propadlých romských dětí, které opakují jednotlivé ročníky.

V obcích a ve městech s vysokou koncentrací romské populace jsou k řešení shora uvedených problémů otvírány jak speciální mateřské školy, tak i zvláštní školy, při nichž jsou otvírány tzv. „nulté“ ročníky. V těchto se romské děti připravují na vstup na základní školu. Tato příprava spočívá zejména ve zdokonalování znalosti českého jazyka a základních hygienických a stravovacích návyků. Zpočátku bývá o nulté ročníky ze strany romských rodičů tak velký zájem, že převyšuje kapacitní možnosti jednotlivých zvláštních škol, avšak nakonec je počet dětí, které do nich nastoupí a absolvují je, několikanásobně nižší. Dle některých autorů to souvisí s romskou nespolehlivostí, nedůsledností a lenivostí mnoha romských rodičů (např. Kosová, F., 1997, str. 19). Projevuje se tak negativní vztah romských rodičů ke škole a současně též lhostejnost ke vzdělání jejich vlastních dětí.

Při některých zvláštních školách bývají zřizována Speciální pedagogická centra, kde odborníci monitorují duševní rozvoj romských dětí a napomáhají mu různými terapiemi. V některých základních školách bývají dále (nejen pro romské děti) otvírány speciální kurzy, v nichž si mohou bývalí žáci s neukončenou základní či zvláštní školou dokončit základní vzdělání.

2.2.3 Středoškolské vzdělávání Romů

Po ukončení základní školy mohou její absolventi pokračovat ve studiu na středních školách, odborných učilištích nebo praktických školách. Nejen pro absolventy zvláštních škol jsou otvírány učební obory strojírenská výroba, zednické práce, tesařské a truhlářské práce, kuchařské práce, stavební výroba, práce ve zdravotnických a sociálních zařízeních a dále praktické školy se zaměřením na práci v sociálních a zdravotnických zařízeních a pro děvčata bez profesního vyhranění obor péče o rodinu. Větší část romských žáků středoškolské vzdělávání odmítá již po ukončení základní školní docházky.

Hodně z těch, kteří započnou docházku do odborného učiliště nebo na praktickou školu, z učení sami odejdou a v některých případech jsou vyloučeni pro neomluvené absence nebo stále častěji pro páchaní trestné činnosti. Středoškolské

vzdělání nebo výuční list proto Romové nabývají pouze výjimečně. Počty Romů se složenou maturitní zkouškou nebo s vysokoškolským vzděláním jsou v porovnání s jejich celkovým počtem takřka zanedbatelné. Podle odhadů z roku 2003 bylo mezi 51 691 dospělými členy romských komunit jich vystudovalo střední nebo vyšší školu pouze 689. Dalších 4776 Romů bylo vyučeno a 14 986 dokončilo základní školu. Zbylých 31 240 Romů buď absolvovalo zvláštní školu nebo v horším případě nedokončili povinnou školní docházku (Kubálková, P. - Frydecká, L., 2006).

2.3 Vztahy Romů s okolním světem

Romové představují v našich podmínkách značně odlišnou etnickou skupinu, jež není v mnoha ohledech podobná evropskému životnímu stylu a svým původním přístupem k životu se výrazně odlišuje v řadě charakteristik – zejména kulturními vzorci, hodnotami, normami a potřebami. Tato specifika vyplývají z historických zkušeností Romů, jejich kulturních determinací, zakódovaných návyků ze života v jejich původní vlasti Indii a v neposlední řadě též z kočovného způsobu života v mnoha zemích světa. K nejzákladnějším specifikům Romů můžeme zařadit jejich jazyk (respektive jazyky, neboť různá subetnika používají jazyky odlišné), životní způsob, který preferuje vlastní zažitě vzorce před místními zvyklostmi a normami, vývoj poznamenaný výrazným útlakem a zjevnou snahou o jejich fyzickou likvidaci v řadě historických údobí, odlišný vztah k práci, nízký sociální status v dominantní společnosti a tradice, jež jsou charakterizovány vyhraněným vědomím odlišnosti od majoritní společnosti a jiných národnostních a etnických menšin.

Romové jsou v porovnání s jinými etniky či menšinami specifictí v tom, že nejsou vázáni na nějaké území, potažmo na vlast. Nomádský způsob života, který byl po staletí pro Romy charakteristický, zapříčinil vytvoření naprosto specifického žebříčku hodnot, který se projevuje jak v jejich zvycích, tak i v jejich myšlení, názorech či chápání reality. Klasický žebříček hodnot u Romů vycházel z nutnosti přežít „právě teď“. Romové od dávných časů žili a podnes žijí ze dne na den. Motivace z minulosti jsou povětšinou minimalizovány. Rovněž tak Romové příliš neupínali svůj zrak k budoucnosti, neboť ji považovali za nejistou. Proto také Romové nejsou náchylní

ke shromažďování předmětů a vytváření zásob, které zejména v jejich původní vlasti nemají hodnotu, neboť rychle podléhají zkáze.

Tento způsob vnímání časoprostoru je pro Evropany nepochopitelný od samé migrace Romů a vyvolával od nich zpočátku utajovanou nevoli, která postupem času přecházela v otevřenou nenávist a projevy rasismu. V nedávné ani v daleké minulosti nebylo uskutečněno příliš kroků, jež by kladně ovlivnily soužití Romů s majoritní společností, a to jak ze strany majority, tak i ze strany Romů samotných.

Jedna z hlavních příčin převážně neúspěšného začlenění Romů do společnosti spočívá v tom, že majoritní společnost doposud nepochopila minulost Romů a jejich odlišnosti. V důsledku toho není ochotna uznat potřebu specifického přístupu k Romům a k pochopení jejich odlišné mentality. Toto lze ilustrovat na příkladu z minulého režimu, kdy v usnesení ÚV KSČ byl vyjádřen z pozic marxismu-leninismu závěr, že cikánské obyvatelstvo netvoří národnost, přesto někteří jedinci, zejména z řad inteligence (a to i romské) v práci mezi Romy stavěli na první místo vytváření národnostních problémů s požadavky romského školství, s cikánským vyučovacím jazykem, vydávání novin a literatury v cikánském jazyce, vytvoření vlastního cikánského svazu apod. (Bednář, J., 1998, str. 35).

Jakkoliv jsou Romové schopni přizpůsobit se těžkým životním podmínkám, nedokáží nebo nechťejí vnímat majoritu jako partnera, jemuž je možné důvěřovat. Proto se jim ani nedaří přijmout pravidla společnosti, v níž žijí již po mnoho generací. Tím je dán další specifický rys Romů – hospodářská nezávislost, vyhledávaná při výkonu povolání, schopnost uživit rodinu v každé situaci a vnímání hodnoty člověka v mezilidských vztazích.

Vedle znaků životního stylu se Romové na první pohled od příslušníků majoritní společnosti odlišují též fyzickými charakteristikami – barvou pleti, robusnější menší postavou a celkově antropologickou typovou odlišností. V globále se odlišují od většinové společnosti i psychickými zvláštnotmi, mezi nimiž je potřebné uvést hlavně náladovost, nestálost, vznětlivost, citlivost, impulsivnost a nevyrovnanost. Ačkoliv většina uvedených povahových projevů Romů byla přirozenou reakcí a zároveň reakcí na neadekvátní jednání ze strany majority, často byly považovány za stěžejní rysy jejich chování a tím je i stavěly v očích většinové společnosti do nepříznivé pozice.

Shora naznačené problémy v oblasti soužití Romů s majoritou mají pro obě skupiny fatální důsledky. Pod vlivem nepochopení a neuznávání vzájemných sociálních pozic Romů a majority se z prožitých negativních zkušeností prohlubuje na jedné straně

rasismus a xenofobie, na straně druhé dochází k využívání politických tenzí a nálad ve společnosti k nárokování ekonomických a sociálních výhod bez nutnosti projevit snahu o vlastní motivaci k řešení své ekonomické a sociální situace.

Romská kultura je poměrně adaptabilní a flexibilní, proto pro Romy není žádným nebezpečím změna životního stylu, která je reprezentována zejména jinými způsoby oblékání a obživy. Mnohem větším problémem jsou změny či zánik vztahů a norem, jimiž byl v minulosti udržován v romské komunitě pevný řád. To může ve svém důsledku ohrožovat existenci romské rodiny. Globální společenské změny se v posledních dvou desetiletích dotýkají všech kultur, romskou nevyjímaje. I na Romy působí vlivy modernity a ideologie pokroku, konzumní vzory a odmítání tradic. Stejně jako u majoritní společnosti i mladí Romové kritizují své rodiče, jejich životní styl a odmítají jejich životní zkušenosti. Za této nové situace jsou Romové schopni ve většině případů pouze reagovat na své okolí. Dochází tím k vnitřnímu oslabení komunity, poněvadž nezbývá prostor k rozvoji svébytné kultury. Toto všechno vede u Romů k váhavosti, výtržnostem a agresivitě.

2.4 Sociální vyloučení

Snad největším z uvedených problémů je sociální vyloučení³ Romů. Sociální vyloučení je možné vymezit jako proces, v jehož průběhu jsou jedinci, ale i celé skupiny osob odstaveni od zdrojů, které jsou nezbytné pro jejich zapojení se do sociálních, ekonomických a politických aktivit jako celku. Tím dochází ke zbavení přístupu těchto osob od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí, které jsou ostatním občanům poskytovány státem (Beránková, K., 2006).

Na webových stránkách společnosti Člověk v tísni při České televizi, o. p. s. (<http://www.clovekvtisni.cz/terenniprogramy/lichva.php>) jsou uvedeny znaky sociálně vyloučených jedinců, které se vztahují i na romské etnikum. Sociálně vyloučení jedinci podle tohoto vymezení teritoriálně obývají čtvrti, jež mají charakter ghett. Tato jsou charakteristická velmi nízkou úrovní sociální organizace. Životní strategie příslušníků těchto komunit jsou orientovány na přítomnost. Kromě toho se obyvatelé těchto ghett

³ Teorie sociálního vyloučení začala být rozpracovávána od roku 1956 O. Lewisem a po něm jeho následovníky nejprve jako teorie tzv. kultury chudoby. Charakteristiky sociálně vyloučených a žijících v kultuře chudoby, jež jsou uvedeny v následujícím textu, jsou v podstatě identické.

vyznačují velkou nedůvěrou k okolnímu světu, která se projevuje zejména obavami z policie, nedůvěrou k vládě a vůbec všem osobám, které zastávají vyšší společenské posty. Absentuje zde vlastnictví. Významným rysem těchto společenství je izolovaný ekonomický systém, který je příznačný zastavováním a prodejem osobních věcí a opakovaným půjčováním si finančních částek za vysoký úrok.

Sociálně vyloučená romská komunita může mít jak podobu jednotlivého domu, v němž žije několik jednotlivců či rodin romského původu, tak i městské čtvrti v níž bydlí několik stovek či tisícovek Romů. Může se nacházet ve středu města, na jeho okraji, popřípadě i mimo obec. Prostor sociálně vyloučené romské komunity je jednak místem, do něhož jsou vyloučení Romové odkázáni, jednak místem, jež má na jejich vyloučení podíl. Hranice takovéto lokality mohou být buď symbolické (hovoří se např. o „špatné adrese“, „domu hrůzy“, „cikánské ulici“, „ghettu“, „Bronxu“ apod.) nebo fyzické (lokalita je oddělena od ostatní obytné zástavby nějakým objektem – zdí jako v mediálně dobře známém případě Matiční ulice v Ústí nad Labem, průmyslovou zónou, frekventovanou pozemní komunikací, vodním tokem apod.). Existenci hranice sociálně vyloučené romské komunity se uvědomují jak Romové, kteří zde žijí, tak i ti, kteří bydlí mimo ni.

Pro orgány státní správy i samosprávy představují sociálně vyloučené romské lokality takřka neustálý zdroj problémů. Jejich obyvatelé platí nájemné jen zřídka, nehradí také platby za vodné a stočné, za energie apod. Odpojí-li distributor jedné rodině pro neplacení dodávku elektrické energie, napojí se tato rodina nelegálně na rozvod ve společných prostorách nebo na jiného nájemníka. Ulice, dvory i prázdné byty jsou plny různých odpadků. Obývané byty nejsou často užívány jednou rodinou, proto jsou přeplněné a po krátké době jsou z tohoto důvodu v dezolátním stavu. Společné prostory domů zpravidla chátrají.

Sociální vyloučení (i v případě sociálně vyloučených romských lokalit) bývá nejčastěji charakterizováno těmito projevy (<http://www.esfcr.cz/mapa/pojmy.html>):

- prostorovým vyloučením – sociálně vyloučení jedinci a skupiny obvykle žijí v uzavřených anebo izolovaných lokalitách, které se vyznačují nízkou úrovní bydlení a minimální občanskou vybaveností;
- symbolickým vyloučením, které je spojeno se stigmatizací jednotlivců nebo i celých skupin;
- nízkou mírou vzdělanosti, jež je doprovázena ztíženou možností tuto nevýhodu překonat;

- ztíženým přístupem k regulérním formám výtěžné činnosti, závislostí na sociálních dávkách a s tím spojenou materiální chudobou;
- rizikovým životním stylem, špatnými hygienickými poměry, což souvisí s horším zdravotním stavem;
- životními strategiemi, které jsou orientovány na přítomnost;
- uzavřeným ekonomickým systémem, jenž se vyznačuje častým zastavováním majetku a půjčováním peněz na vysoký úrok;
- potenciálně vyšším výskytem sociálně patologických jevů (alkoholismu, narkomanie, gamblerství apod.) a kriminality (existuje zde vyšší pravděpodobnost, že se jedinec stane pachatelem nebo naopak obětí trestné činnosti);
- sníženou sociokulturní kompetencí (např. jazykovou bariérou, nezkušeností či neznalostí vlastních práv a povinností).

Tento výčet ovšem není zdaleka vyčerpávající, jedná se však o typické projevy. Vyskytují se v různých situacích společně s jinými možnými projevy sociálního vyloučení v rozdílné míře. Sociální vyloučení vzniká i tehdy, pokud se vyskytují jen některé z uvedených projevů.

Sociální vyloučení není dáno v žádném případě otázkou etnické příslušnosti, v daném případě s romstvem. Souvisí s ekonomickými a sociálními podmínkami života takových osob, přičemž jejich sociální vyloučení (Budilová, L. – Hirt, T. a kol., 2005, str. 27):

1. „romství“ ve významu biologických znaků má vazbu pouze na to, že určité biologické znaky bývají mnohdy důvodem, proč se lidé s takovými znaky do této situace dostávají a jsou nuceni v ní setrvávat;
2. „romství“ ve smyslu sdílení specifické „romské“ kultury může mít určitý vliv, zejména pak takové charakteristiky, jakými jsou krátkodobé životní strategie, nedůvěra v instituce většinové společnosti a jejich nevyužívání, absence individualismu apod., avšak tyto charakteristiky zpravidla ztrácejí v podmínkách sociálního vyloučení svůj původní význam a specifický charakter. Z toho vyplývá, že tradiční romská kultura a kultura, která se vyvíjí v podmínkách sociálního vyloučení, jsou v podstatě odlišné kultury;
3. „romství“ ve smyslu sdílené etnické (popřípadě národnostní) identity rovněž nemá velký vliv. Sociálně vyloučení jedinci velmi často nesdílí pocit sounáležitosti

s ostatními Romy, jsou jim vcelku lhostejné folklorní projevy tzv. „romského národa“ a nehlasí se k „romské národnosti“. Přitom si uvědomují, že jejich situace má souvislost především s problémy ekonomického charakteru a týkají se bydlení, zaměstnání nebo zdravotní péče.

Podle oficiálního stanoviska Ministerstva práce a sociálních věcí vznikají sociálně vyloučené romské lokality jako důsledek (Beránková, K., 2006):

- „přirozeného“ sestěhovávání se chudých romských rodin do aglomerací, v nichž je bydlení cenově dostupnější;
- vytlačování romských rodin z lukrativních obydlí, načež jim je přidělováno náhradní bydlení v lokalitách, ve kterých je nezdědka vysoký podíl romského obyvatelstva;
- řízeného sestěhovávání (organizovaného např. ze strany obcí) neplatičů nájmu a jedinců považovaných za „nepřizpůsobivé“ či „problémové“ do ubytoven či holobytů.

Vznik sociálně vyloučených romských lokalit nemusel vždy souviset s činností místních samospráv. Část romských rodin s nižšími příjmy se do nich nastěhovala sama kvůli nízkému nájemnému nebo kvůli tomu, že zde bydleli jejich příbuzní. Jiné takové lokality mohly vzniknout tím, že část bytového fondu v určité lokalitě byla vyčleněna pro „nepřizpůsobivé“ nájemníky či pro neplatiče.

Za klíčový moment problematiky sociálního vyloučení je možné považovat problematiku bydlení. Ztráta bydlení postihuje jak jedince, tak i celé domácnosti. Ve svém důsledku ústí do vzniku sociálně vyloučených romských lokalit a u těch obyvatel, kteří již v takové lokalitě bydlí, je trvalou hrozbou. V posledním desetiletí minulého století se projevil ve většině měst u nás ekonomický tlak na osoby s nižšími příjmy, aby opustily byty v centrech měst, které díky své výhodné poloze nabyly na hodnotě, a odešly na periferii. Někteří majitelé bytů k uvolnění bytů s romskými nájemníky používali nelegálních metod. Nejčastěji se jednalo o sepsání nové nájemní smlouvy na dobu určitou, výhrůžky anebo příslibu odměny pro případ, že byt dobrovolně opustí. Důvodem pro vystěhování některých romských nájemníků bylo nehrazení nájemného. Pro romské rodiny, jejichž příjem se pohybuje často na úrovni životního minima, bývalo i regulované nájemné vysoké, což ještě mohly umocňovat nenadálé výdaje, které nezdědka způsobovaly nehrazení nájemného. Neplatiči se mohli snažit vyřešit neúspěšně tyto problémy za pomoci lichvářů, což však jejich problémy pouze

prohloubilo. V některých případech docházelo k vzájemné souhře jednotlivých uvedených faktorů.

Romové s nižšími příjmy se tak pozvolna vystěhovali do bytů nižších kategorií nebo do ubytoven, které však nebyly určeny ke stabilnímu bydlení. Výdaje na bydlení v ubytovnách jsou velmi často vyšší, než náklady na bydlení ve standardních bytech. Proto v podstatě nebylo reálné, aby se z ubytoven Romové vrátili zpět do bytu. Problémem přitom bývalo často i to, že přidělování obecních bytů probíhá na základě pořadníků, jež zohledňují různá kritéria (bezdlužnost rodiny, čistý trestní rejstřík apod.), z nichž některá chudým romským rodinám přidělení obecního bytu znemožňovala. Nedostupnost bydlení znamená pro obyvatele sociálně vyloučených romských lokalit udržování bezvýhodného stavu a znemožňuje jim změnu stávající neuspokojivé situace. Život v sociálně vyloučených romských lokalitách představuje přežívání v určitém provizoriu.

Velký vliv na vznik sociálního vyloučení však má také život bez pravidelného zaměstnání. U většiny Romů je téměř pravidlem, že o zaměstnání přišli při snižování stavů pracovníků. Nezaměstnanost Romů dosahuje obvykle až 75%, v některých lokalitách dokonce až 95%. Najít si pro Romy nové zaměstnání je velmi obtížné, protože jde vesměs o nekvalifikované pracovníky, kterým výrazně konkurují pracovníci z východní Evropy, hlavně Ukrajinci a Slováci. Nekvalifikovaná práce navíc není příliš dobře placená, proto je pro převážnou část Romů přijatelnější spolehnout se na garantované životní minimum. Ti, kteří práci skutečně hledají, poměrně často naráží na neochotu zaměstnat Roma, k čemuž mají potenciální zaměstnavatelé řadu více či méně racionálních důvodů. Vedle nízké kvalifikace se na vysoké nezaměstnanosti Romů podílí také skrytý a rafinovaný rasismus.

Ivana Šimíková ve své stati *Chudoba a Romové* (2006) upozorňuje na další souvislost nízké kvalifikace Romů, a to na skutečnost, že Romové jsou díky ní vyloučeni z primárního trhu práce na trh sekundární, a vykonávají tak práce sezónní a příležitostné. Jedná se většinou o namáhavé a rizikové práce v nečistém prostředí (označované jako práce typu „3D“ - z anglického difficult, dirty and danger). Tyto práce jsou navíc málo placené. Ještě větším problémem je to, že řada příležitostných forem zaměstnání spadá do kategorie tzv. šedé ekonomiky, v níž existují nechráněné pracovní vztahy bez pracovní smlouvy a tím i bez řádné ochrany práv zaměstnance. Takováto zaměstnání nezakládají pravidelný příjem ani běžnou sociální ochranu. Za pracovníky

zde není hrazeno zdravotní a sociální pojištění, což je velmi závažný problém především z dlouhodobé perspektivy.

Důsledkem dlouhodobé ztráty zaměstnání je ztráta pracovních návyků, denního režimu a kázně. Dlouhotrvající nezaměstnanost s sebou také přináší ztrátu sebevědomí, pocit zbytečnosti a bezvýhodnosti postavení. V řadě romských rodin se v současnosti můžeme setkat s již druhou generací nezaměstnaných jedinců. V takových romských rodinách nemohou děti okoukat pracovní návyky od svých rodičů a když pak dospějí do věku, kdy by si měli volit povolání, popřípadě hledat zaměstnání, nemají žádné pracovní návyky. Zároveň nechápou, proč by měli ráno vstávat a plnit jakékoliv povinnosti, když nezaměstnaní rodiče žádné pracovní povinnosti nemají a zbývá jim spousta volného času na zábavu. Jediným pravidelným legitimním příjmem rodin nezaměstnaných rodičů jsou dávky státní sociální podpory a pomoci, který může být doplněn sběrem kovů, prodejem použitého zboží, případně kriminálními aktivitami.

Jak již bylo zmíněno výše, velkým problémem řady Romů ze sociálně vyloučených lokalit je lichva. Její podstata spočívá v pro dlužníka nevýhodném půjčování peněz za nepřiměřený úrok. Právní definice lichvy je obsažena v ustanovení § 253 trestního zákona. Podle tohoto ustanovení se trestného činu lichvy dopustí ten, kdo „... zneužívá něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede...“. Lichva bývá v případě neschopnosti dlužníka uhradit dlužnou částku s příslušenstvím velmi často vymáhána, s čímž může souviset další trestná činnost – vydírání (§ 235 trestního zákona), útisk (§ 237), porušování domovní svobody (§ 238), loupeže (§ 234), účast na zločinném spolčení (§ 163 a až c) apod.

V případě lichvy mezi Romy není neobvyklé, že věřitel půjčí dlužníkovi finanční částku za stoprocentní měsíční úrok (některé poznatky hovoří dokonce o stejně vysokém týdenním úroku). Lichváři při poskytování peněz za nepřiměřený úrok využívají toho, že řada Romů nemůže z různých důvodů využívat v případě potřeby půjčky, úvěry, hypotéky, příjmy ze zaměstnání apod. V důsledku vysokých úroků si dlužník musí půjčovat znovu a znovu, přičemž lichváři v podstatě odevzdá veškerý svůj příjem, který je tvořen zpravidla sociálními dávkami. Tím není z koloběhu dalších a dalších půjček v podstatě úniku. Do nekonečného koloběhu lichvy se Romové nedostávají z důvodu své hlouposti či neschopnosti, nýbrž v důsledku bezvýhodnosti,

v níž se nacházejí. Důsledky lichvy jsou pro Romy často fatální – neplacení nájemného, cen za služby, následná ztráta bytu, kriminalita nebo prostituce. Paradoxní je, že lichváři se rekrutují z řad osob vážených a respektovaných svým okolím. Není výjimkou, že Romové lichváře považují za člověka, který jim pomáhá v okamžicích velké nouze. To, jak jsou někteří Romové na lichvářích závislí, lze dokumentovat na tom, že pokud jeden lichvář přestane své pochybné služby nabízet (např. je zatčen policií apod.), okamžitě začnou za něj hledat náhradu.

Svůj podíl na rozšíření lichvy v sociálně vyloučených romských lokalitách mají také úřady. Obecní úřady nebo úřady městských částí, které vlastní nemovitosti v lokalitách obývaných převážně Romy, prodávají nemovitosti, o které nemá nikdo jiný zájem (jsou to nemovitosti téměř neprodejně), komukoliv, kdo je ochoten zaplatit smluvní cenu, jež se pohybuje v rozpětí od sto do dvě stě tisíc korun. Tím se zbaví odpovědnosti za nájemníky a nutnosti investovat do oprav těchto nemovitostí. V případě takových prodejů však velmi často jako kupci figurují lichváři, kteří si nemovitosti kupují z výnosů lichvy (Dochvát, P., 2005, str. 62).

Život v sociálním vyloučení je bez cizí pomoci téměř bezvýchodný. Protože neexistuje skoro žádná naděje na zlepšení stavu, u většiny Romů to vyvolává tendenci se o změnu ani nepokoušet. Pracovníci úřadů, ať již policie, Oddělení péče o rodinu a děti, sociálních odborů úřadů aj., kteří v drtivé většině náležejí k příslušníkům majoritní společnosti, sociálně vyloučeným Romům nedokážou pomoci, neboť je nechápou a nejsou ochotni jim naslouchat. V krajních případech se od nich dočkají nějaké formy nátlaku či represe. Sociálně vyloučení Romové postupně pozbývají snahu řešit svoji situaci, což vede k jejich lhostejnosti a různým formám závislosti, v některých případech také ke snaze zlepšit svoji situaci kriminálními jednáními (zejména se u nich vyskytuje lichva, kuplířství, prostituce, krádeže apod.).

Začlenění velké části Romů do společnosti brání také jejich nízké právní povědomí. Vůbec mnohdy netuší, že existuje právo jakožto regulátor vztahů ve společnosti. Takoví jedinci znají pouze určité konkrétní dopady působení práva na jejich osobu, které bývají vesměs negativní. Pozitivní stránky práva jim nejsou známy, poněvadž svá práva neznají, neví o možnostech, jak by je mohli hájit, ani nevyhledávají právní pomoc, protože ji považují za zbytečnou a drahou. Předpojatý názor, že se Romové velmi dobře orientují ve svých nárocích, čehož umí náležitě využívat, vychází z dílčích zkušeností úředníků. Faktem totiž zůstává, že většina Romů ze sociálně vyloučených lokalit znalosti práva téměř postrádá. K tomu se váže i řada

dalších znevýhodnění – malá funkční gramotnost⁴, omezené vyjadřovací schopnosti v českém jazyce, jakož i znevýhodnění kvůli barvě pleti či jiným fyziologickým znakům.

Specifickým problémem u některých sociálně vyloučených Romů je státní občanství. Tento problém vznikl při aplikaci zákona č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky. Na základě tohoto zákona se řada Romů stala slovenskými občany, což postihlo i některé jedince, kteří se v České republice dokonce narodili. Získání českého občanství vyžadovalo určitou úroveň vědomostí, což bylo u méně vzdělaných Romů silně problematické a nemálo z nich si např. ze strachu z vyhoštění, chybějícím dovednostem k vyřízení občanství apod. o vyřízení českého občanství nepožádalo. Bez státního občanství měli zhoršenou pozici při hledání zaměstnání a nemohli si u nás požádat o sociální dávky, čímž se dostali do situace, kdy nemohli platit nájemné a mnohdy docházelo i k jejich zadlužování. Dostat se z této situace bylo téměř bez šancí.

2.5 Koncepce „rituální nečistoty“

Na vztahy Romů s okolním světem má velký vliv také koncepce „rituální nečistoty“. „Koncepce rituální nečistoty vychází z předpokladu existence určité nehmotné, magicky pojímané iracionální kvality, která svou přítomností rituálně (tedy nikoliv v našem obvyklém smyslu hygieny) znečišťuje svého nositele.“ (Jakoubek, M. - Poduška, O., 2003). Jedná se tak o jakousi imaginární bariéru, která rozděluje (nejen) Romy na dvě skupiny – na rituálně čisté a rituálně nečisté. Členové romské rodiny považují sami sebe za „čisté“, ostatní jsou podle nich „nečistí“. Pro označení rituálně nečistých má romština výrazy „degeš“ (degešis = romsky špindíra, nečistý) nebo „dupka“. Ve slovenských osadách se tato označení užívají pro osoby nebo skupiny, které požívají rituálně nečisté maso (např. psí, koňské, mršiny apod.). V českém prostředí je koncepce rituální nečistoty pojímána poněkud šířeji, než v původních podmínkách slovenských osad. Za „degeše“ může být považován ten, kdo je chudý, neumí se chovat, neumí se oblékat, je závislý na alkoholu, drogách a hraní

⁴ Podstatou funkční gramotnosti je pochopení (tedy nejen zapamatování) sdělovaného a následná schopnost využít poznání v dalších činnostech.

na hracích automatech. Může jít i o člověka na sociálním dně nebo i toho, kým mluví z nějakého důvodu pohrdá. Za „degeše“ bývají někdy označováni i Romové, kteří bezprostředně přesídlili z osad na Slovensku.

Rituální nečistota může být „vrozená“ nebo i „získaná“ v průběhu života (např. společnou konzumací jídla, pohlavním stykem s osobou rituálně nečistou apod.). Narodí-li se Rom do rituálně nečisté rodiny, nemůže na své „nečistotě“ nic změnit. Čistý Rom nemůže jíst ani pít s nečistým Romem, dokonce nesmí ani používat nádobí, které předtím používal „degeš“. Identická pravidla platí též pro výběr partnera. Čistota je vymezena hranicemi fajty, proto nedochází ke sňatkům mezi jednotlivými rodinami. Koncepce rituální nečistoty má své důsledky i v oblasti bydlení. Jestliže jsou skupiny, které se navzájem pokládají za nečisté, kvůli okolnostem nuceny žít v jednom domě, mohou se znečistit používáním stejného zdroje vody atp. Romové považují za nečisté i cizí odpadky, proto nositelé tradiční romské kultury nemají vztah k úklidu společných prostor domů. Uklízejí tak pouze své byty a společné prostory je nezajímají. Rovněž tak chodníky jsou nečisté, a proto je jejich úklid Romy považován za deklasující.

2.6 Psychologické zvláštnosti Romů

Na integraci Romů do společnosti mají bezpochyby vliv i zvláštnosti jejich psychiky. K negativům psychiky Romů můžeme zařadit slabou vůli, nespolehlivost, strach, nesamostatnost, slabou schopnost abstraktního myšlení, spontánnost, vnímání času nebo nejednotnost. Všechny tyto charakteristiky jejich psychiky se více či méně podílejí na tom, že Romové jsou majoritou vnímáni jako problémový element a brání jim tak bezproblémovému začlenění se do ostatní společnosti.

Slabá vůle Romů se projevuje v tom, že tito nejsou schopni překonávat větší překážky. I když si vytknou správný cíl, nejsou schopni se většinou přenést přes první větší neúspěch a vytčený cíl jednoduše opustí. Schopnost neodporovat či vyhnout se něčemu je u Romů považována za základní komunikační dovednost. Se slabou vůlí souvisí i nespolehlivost Romů, kteří většinou nemají příliš velký smysl pro povinnost. Strach je u nich přesně nedefinovanou emocí, která je nejsilnější, je-li Rom sám. Být ve skupině pro ně znamená být v bezpečí. Naproti tomu osamoceni bývají často zbabělí. Na strach zpravidla reagují různými formami únikového jednání nebo agresí.

Jak děti, tak i dospělí Romové bývají silně nesamostatní. Nejdou nikam samostatně, sami si nejsou schopni nic zorganizovat, o organizačních schopnostech u nich také nemůže být řeč. Nejsou rovněž schopni vyplnit úřední formuláře. Samostatnost je u Romů chápána jako sobectví. Společné rozhodování je považováno za jediné správné. Nesamostatnost se výrazně projevuje např. při školní docházce v situacích, kdy má romské dítě pracovat samostatně, bez napovídání. Za spolupráci s ostatními spolužáky ve formě napovídání je ve škole trestáno, zatímco doma by za to bylo pochváleno. Tyto rozpory v nárocích v rodině a ve škole jsou častým zdrojem napětí a nervozity romských dětí v průběhu školní docházky.

Další problémy (nejen) v průběhu školní docházky souvisí s nízkou schopností Romů zobecňovat a abstraktně myslet. Protože nemají osvojeny některé pojmy, mají následně problémy ve škole. Nízká schopnost zobecňovat má vliv i na to, že Romové hůře nebo vůbec chápou ironii, přestože jinak mají humor rádi. Další problémy v soužití s jinými jedinci způsobuje komplex méněcennosti, s nímž se zejména děti vyrovnávají nadutostí, vychloubáním, lhaním, primitivní brutalitou, předváděním se či strháváním pozornosti.

Spontánnost Romů, provázená živým temperamentem, bývá někdy až na hranici lability. Romové bývají velmi citliví ke každé (byť domnělé) nespravedlnosti. Jinak chápou nervozitu nebo vztek, což ve svých důsledcích vede k omlouvání toho, kdo „má nervy“, neboť takový jedinec je v podstatě brán jako málem nesvéprávný. Spontánnost má však i svoji pozitivní stránku, která spočívá v dobrosrdečnosti a soucitu. Samotní Romové tyto vlastnosti na sobě považují za nejlepší.

Poměrně velkým problémem je u Romů také vnímání času. Nejsou příliš schopni se orientovat podle hodin. Čas pro ně nehraje žádnou roli, už jen proto, že jejich zájem je soustředěn v časoprostoru na „tady a teď“. Toto jejich pojetí časoprostoru se projevuje různě. Kupříkladu většina Romů utrácí většinu svého příjmu (zhruba 60 až 70 procent) v den jeho výplaty. Pokud jsou romské děti někde poprvé, kradou, protože doma nic nemají a touží po tom, co vidí. Zároveň dnešek berou jako poslední příležitost k tomu si užít.

Romové bývají velmi často také nejednotní. U Romů se jen obtížně tvoří skupina z osob mezi nimiž jsou neznámí nebo dokonce ti, kterými pohrdají. Tento problém dokonce nepřekoná ani to, že tyto osoby bydlí v sousedství. To je problémem např. tam, kde je zapotřebí vést skupinu romských dětí, pokud by tím vedoucím měl být Rom. Pokud jej rodiče neuznávají, nepovolí svým dětem účast v takové skupině.

2.7 Chápání Romů u majority

Problémy u majority ve vztahu k Romům začínají již v chápání toho, kdo je Rom a kdo ne. Na tento problém bylo již částečně poukázáno v kapitole 2., kde bylo upozorněno na to, že velmi často dochází ke směřování různých kritérií, podle nichž je jedinec za Roma označován.

Zřejmě nejčastějším omylem je v tomto ohledu názor, že pokud někdo vyhlíží jako „Rom“, měl by být zároveň nositelem určité specifické romské kultury. To však není v žádném případě pravda, poněvadž jedinec, který má fyzické charakteristiky Roma, může být nositelem jakékoliv kultury. Z toho je zřejmé, že takový jedinec může sdílet různé hodnoty, normy či životní strategie, což vyplývá z toho, že kultura se získává v procesu učení a výchovy, nikoliv na základě genetických daností. Fyzický vzhled tak nemůže být vodítkem pro posuzování toho, jaké je jedinec nositelem kultury.

Dalším omylem je další poměrně rozšířený předpoklad, že nositelem „tradiční“ romské kultury je ten jedinec, který se hlásí k romství, tedy ten, kdo sám sebe považuje za Roma. Ani tento předpoklad nemůže být pravdivý, poněvadž Romem se jedinec stává v procesu socializace (tj. v procesu sociálního učení, který započíná již od útlého věku), nikoliv tím, že se přihlásí k romské národnosti.

Posledním předsudkem, který nemá žádné reálné opodstatnění je názor velké části majoritní společnosti, že každý jedinec, jenž vypadá jako „Rom“, by se měl hlásit k romské národnosti. Tento názor není rozšířen pouze mezi laickou veřejností, nýbrž i mezi řadou odborníků. Příkladem této předpojatosti může být časté tvrzení, že mnoho Romů při sčítání lidu se nepřiznalo ke svému „romství“ či „romské národnosti“. Uvedená předpojatost je způsobena nepochopením faktu, že prohlášení národnosti souvisí s přihlášením se k modernímu pojetí kategorie etnicity nebo národa, což jsou pojmy pro „tradiční romskou kulturu“ zcela cizí. Proto neexistuje žádný důvod, proč by se jedinec, který vykazuje znaky „Roma“, měl automaticky hlásit k romské etnicitě nebo národnosti.

3. Možnosti zlepšení vztahů mezi Romy a většinovou společností

3.1 Multietnická a multikulturní výchova

Škola začíná působit na jedince v době, kdy se již formuje jeho osobnost a kdy se vyhraňují jednotlivé vlastnosti osobnosti. Role školy v procesu formování je významným způsobem limitována spolupůsobením rodiny. Většina romských rodičů si však neuvědomuje fakt, že nelehká sociální situace převážné části romské komunity je zapříčiněna nedostatečnou úrovní jejich vzdělání. Pod dojmem tradičního romského chápání časoprostoru „ted“ neuznávají perspektivu lepší budoucnosti svých dětí, pokud získají patřičné vzdělání, které jim pomůže při hledání dalšího uplatnění po ukončení školní docházky.

Působení školy na romské dítě tedy začíná zahájením povinné školní docházky. Jak již bylo uvedeno v předchozím výkladu, romské dítě přichází do školy s jazykovým handicapem a chybějící motivací ke vzdělávání. Právě nedostatečné jazykové znalosti způsobují velké části romských dětí problémy s pochopením vyučované látky. Romský žák je v tomto ohledu v porovnání s dětmi z neromských rodin zaostalý a zákonitě nestačí tempu výuky, které je pro ostatní žáky většinou přijatelné. Příliš se toto negativum nedaří odstraňovat ani otevíráním nultých ročníků při zvláštních školách, které mají za úkol částečně připravit romské děti na vstup do základní školy.

Pro lepší fungování vztahů mezi romskou minoritou a majoritní společností by bylo vhodné zařadit do vyučovacích osnov základních škol problematiku o historii Romů a jejich současném pozitivním i negativním působení ve společnosti. Známý romista K. Holomek v této záležitosti konstatoval, že handicap ve vzdělání mládeže jsou natolik hluboké, že je není možné řešit normální cestou a běžnými prostředky, a proto si tento problém žádá účast státu, potažmo vlády ve formě jasného vládního programu, který tyto handicapy pomůže odstranit.

Naplnění tohoto požadavku však není možné bez zavádění multikulturní výchovy zejména do škol. Samotná teorie i praxe multikulturní výchovy (*multicultural education / interkulturelle Erziehung*) je ve světě rozvíjena od 60. let minulého století.

Její podstata čerpá z poznatků celé řady vědních odvětví – etnologií počínaje, pokračující interkulturní psychologií a sociologií, kulturní antropologií a konče etnopedagogikou. Již jen z tohoto výčtu je patrné, že se jedná o záležitost mnohostrannou a variabilní. Zahrnuje působení na lidskou psychiku, projevy chování, znalosti a postoje, jazyk a komunikaci apod.

Ve shodě s předním českým pedagogem Janem Průchou (2004) můžeme uvést, že „cílem multikulturní výchovy je vést žáky k tomu, aby si osvojovali tzv. interkulturní kompetence, tedy takové znalosti a postoje, které by v nich vypěstovaly chápání kulturních specifických příslušníků jiných etnických, náboženských a rasových skupin a tolerantní postoje k těmto odlišnostem.“

Zavedení multikulturní výchovy však ve své podstatě znamená převrat ve struktuře školského systému. V souvislosti s její realizací je nutné změnit výchovu učitelů, změnit osnovy na všech stupních škol a především změnit myšlení všech zúčastněných. Jedině tak by pravděpodobně mohlo dojít ke kultivaci soužití Romů s majoritní společností. Vzájemná informovanost by se pozitivně odrazila i na postojích neromských obyvatel, tedy i jiných etnických a národnostních menšin. Naše společnost, národnostní a etnické menšiny nevyjímaje, musí ovšem k tomuto vyššímu stupni výchovy teprve postupně dospět. Nelze se domnívat, že multikulturní výchovu lze zavést direktivním způsobem bez spolupráce všech zainteresovaných.

Jestliže má být multikulturní výchova prováděna zejména na školách, nemůže se tak dít bez příslušného vzdělání učitelů. U učitelů, kteří vykonávají svoji profesi delší dobu, je problémem, že k provádění multikulturní výchovy nemají doposud potřebnou průpravu. Nemají zatím k dispozici dostatek vhodných metodických materiálů a podkladů k realizaci této nové součásti vzdělávání a zatím neexistuje koncepce dalšího vzdělávání učitelů v této oblasti. Poněkud lepší je situace u budoucích učitelů, neboť na většině pedagogických fakult, a také na některých dalších fakultách, které připravují učitele, jsou začleněny programy multikulturní výchovy, i když povětšinou zatím pouze jako volitelný kurz.

Pozoruhodný v této oblasti je projekt, který je realizován od poloviny devadesátých let na pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde je do předmětu Etika začleněna též problematika výchovy a výuky romských dětí. Adepti učitelství se v jeho rámci seznamují v cyklu přednášek s problémy osobnosti romského dítěte, jeho životním prostředím včetně demotivační role rodiny, i s dalšími nedostatky, které mají vliv na průběh výchovného procesu romských dětí. Přestože tento

projekt spatřil světlo světa relativně nedávno, již se začaly projevovat jeho kladné výstupy, k nimž můžeme zařadit poměrně značnou účast na přednáškách, kterých se může zúčastnit u široká veřejnost, nebo zvýšený počet seminárních a diplomových prací, které se zabývají romskou problematikou. Škola také v roce 1996 získala za tento projekt prestižní mezinárodní ocenění – Cenu Hannah Arendtové, kterou uděluje Institut für die Wissenschaften vom Mensch společně s Körberovou nadací z Hamburku.

Určitým problémem při realizaci multikulturní a multietnické výchovy je to, že středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných Romů není příliš mnoho, což brání masivnějšímu zapojení Romů do procesu výchovy. Rovněž romské politické strany a sdružení nelze v tomto ohledu příliš využít, neboť jsou značně nestabilní, jejich základna je vzhledem k počtu Romů u nás v podstatě zanedbatelná, a tak nejsou takovým jednotícím prvkem Romů, jak by se dalo očekávat. Většinou mají problémy sami se sebou a požadavek na zkvalitnění vzdělávání romské populace je redukován na ekonomické požadavky a na kritizování společnosti a jejího vztahu k rasismu (byť vesměs oprávněné). Účast Romů samotných na procesu výchovy a utváření harmonicky rozvinutého jedince je v pozitivním smyslu velmi malá. Absence působení romských rodičů, kteří chápou význam a nutnost vzdělání, na rodiče dětí, které mají problémy s výukou a školní docházkou, se projevuje stále citelněji.

Multietnická výchova, jak ji chápou někteří romští představitelé, ve své podstatě ztělesňuje požadavek „bietetnické“ výchovy, čili přizpůsobení se ve výchově a vyučování romské menšině bez akceptace potřeb majority a jiných menšin. Požadavek zavedení multietnické společnosti je do budoucna velmi progresivní a ve své podstatě i optimistický záměr, a to již jen z důvodu neustále narůstajícího počtu příslušníků národností a menšin na našem území. Aby však byl tento požadavek realizován a společnost byla skutečně multietnická, předpokládá to spolupráci na multietnickém základě, tedy na základě společenské objednávky všech zainteresovaných a aktivní účast celé společnosti.

Ani realizace multikulturní a multietnické výchovy však nemusí nutně vést ke kýženému výsledku. Neúspěšnost multikulturní a multietnické výchovy souvisí s komplexem příčin, jež mají psychologický základ. Stěžejní příčinou jsou přitom stereotypy a předsudky, zejména v oblasti rasové, etnické, národní a náboženské. Stereotypy a předsudky se u jedince utvářejí v procesu tzv. kulturní transmise. Tento proces souvisí s tím, že každý jedinec vyrůstá od útlého věku v určité etnické skupině, přičemž získává ve svém bezprostředním okolí od rodičů, sourozenců, vrstevníků

a dalších lidí určité znalosti a postoje k vlastní etnické skupině a dále také ke skupinám jiným. Získané postoje mají tak hluboké zakořenění ve vědomí lidí, že je nelze jednoduchými, mnohdy formálně pojímanými způsoby, ve většině případů ani odstranit, ani změnit.

3.2 Pozitivní diskriminace – zvýhodňování menšin

Jedním z možných přístupů, jenž by měl přispět ke kvalitnější výchově a vzdělávání menšin, Romy nevyjímaje, je fenomén pozitivní diskriminace (z latinského *discriminare*, tj. rozlišovat). Tento pojem je možné vymezit jako záměrné a cílevědomé zvýhodnění některé, zpravidla jinak negativně diskriminované skupiny osob, v daném případě Romů. V oblasti vzdělávání se jedná o snahu zástupců menšin zajistit příhodnější možnosti vzdělávání a uplatnění se po jeho ukončení pro příslušníky menšin na úkor členů majoritní společnosti. Podle zastánců konceptu pozitivní diskriminace je zapotřebí na základě jasně definovaného zájmu společnosti stanovit procentuální kvóty počtu příslušného etnika, které budou přijaty na střední či vysokou školu. V průběhu dalšího rozvoje pozitivní diskriminace by měly být ze zákona zvýhodněny rovněž i firmy, které by řídili příslušníci minority.

Podkladem pro tato řešení by měla být afirmativní akce (pozitivní akce; Affirmation action). Cílem afirmativních akcí podle Jane Hodges-Aeberhardové (1999) „...je překonat účinky předchozí diskriminace tím, že se umožní, aby diskriminovaný jednatel nebo skupina osob mohla soutěžit s favorizovanou skupinou za stejných podmínek nebo, což je spornější, aby byla rovnost zajištěna přímo („rovný výsledek“).“

Například v případě USA byla afirmativní akce spuštěna z důvodu historicky zakořeněného otrokářského systému. Otrokářství bylo v této zemi zrušeno v roce 1868 13. a 14. dodatkem Ústavy USA, na jejichž základě byla všem občanům zaručena stejná ochrana a pozice před zákonem. Přesto však existovaly v USA až do roku 1954 segregované, tedy rozdělené školy zvláště pro „bílé“ a zvláště pro „černé“. Zrušení rasové segregace bylo iniciováno soudním procesem Brown versus školská rada státu Arkansas. Brown se v tomto procesu soudil o možnost svých dcer navštěvovat školu, kterou si samy vyberou. Tento přístup ve školství postupem času přerostl v afirmativní akci, kdy byly určeny kvóty pro přijímání studentů na vysoké školy. Obdobný soudní

proces se odehrál v Californii ve sporu Baiko versus California, v němž se bělošský student domáhal rovného práva pro přijetí na vysokou školu oproti „černým“ studentům, kteří měli větší šanci na přijetí v důsledku stanovených kvót.

V obou těchto soudních sporech šlo o zamezení diskriminace na základě příslušnosti k určité rase či menšině. Afirmativní akce byly v různých státech USA předmětem referend. V současnosti je tento fenomén v USA na ústupu, poněvadž většina obyvatel této země souhlasí s pomocí jednotlivcům z menšin, kteří si šanci díky svým schopnostem zaslouží, avšak odmítají stanovování kvót podle barvy pleti. V současnosti je v USA nejvýznamnějším prvkem, jenž umožňuje menšinám přístup ke vzdělání, systém škol „Head Start“, který vznikl již v roce 1965. V rámci tohoto programu mají možnost navštěvovat zájemci o studium z řad dětí z rodin s nízkými příjmy školy v letních měsících v průběhu prázdnin.

V podmínkách České republiky lze o využití amerického pojetí pozitivní diskriminace úspěšně pochybovat. Není jisté pochyb o tom, že je zapotřebí zlepšit možnost přístupu minorit ke vzdělání, ať již formou nedělních škol, prázdninových zdokonalovacích kurzů, zakládáním nultých ročníků při zvláštních a pomocných školách, avšak nenajde-li se i romského etnika dostatečná vůle se ve větší míře podílet na zlepšení své situace v oblasti vzdělání, žádná aktivita nemůže mít větší vliv na zkvalitnění vzdělanosti Romů.

Hodnotit přínosy pozitivní diskriminace nelze zcela jednoznačně. Přes některé evidentní přínosy pozitivní diskriminace je nezbytné si uvědomit, že afirmativní akce mohou oslabovat vůli menšin ke skutečné změně svého postavení. Nedostatkem je také to, že pozitivní diskriminace může vychovávat novou generaci minorit v přesvědčení, že není potřeba se nějak zvlášť snažit, neboť dosáhne vše bez snahy. Část příslušníků minorit může chápat pozitivní diskriminaci jako výraz méněcennosti, poněvadž předpokládá, že příslušníci minority nejsou schopni vyhovět běžným požadavkům společnosti.

3.3 Výchova a vzdělávání Romů

Nedostatků ve vzdělávání romských dětí je si vědomo i Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které v této souvislosti definovalo Strategii pro zlepšení

vzdělávání romských dětí. Tato strategie vychází z toho, že vzdělávání má zásadní význam pro úspěšnou integraci Romů do ostatní společnosti, stejně jako pro vyrovnání jejich životních šancí s majoritní společností dosažením rovnosti vzdělávacích příležitostí pro všechny děti. Rovný přístup všech členů společnosti ke vzdělání je chápán v této strategii jako stejně důležitý jak pro samotné Romy, tak i pro většinovou společnost.

V rámci uvedené strategie jsou definovány následující základní strategické linie:

- podpora Romů ve vzdělávání na všech jeho stupních, a to i po ukončení školní docházky, přičemž cílem je zvýšit jejich možnosti při hledání si zaměstnání;
- zlepšením vzdělávání Romů zvýšit jejich zaměstnatelnost a společně s tím i jejich sociální situaci;
- přispět k rozvoji romské kultury a tradic;
- podpora postupného směřování společnosti u nás k etnicky pestré a občansky jednotné společnosti.

Realizace výše uvedených základních strategických linií je postavena na těchto pilířích:

- předškolní vzdělávání a příprava pro úspěšné zahájení školní docházky - cílem je zejména vytvořit takové podmínky, aby většina romských dětí navštěvovala mateřské školy už od věku tří let, aspoň po dobu čtyř hodin denně, což by přispělo k odstranění jazykového znevýhodnění a dalších handicapů, které mají přímou i nepřímou vazbu na vzdělání. Vedle toho je záměrem zvýšit počet romských asistentů v mateřských školách, kteří mají předcházet komunikačním a adaptačním potížím romských dětí a přispívat k efektivnímu řešení vyskytnuvších se problémů ve styku pedagogů mateřských škol s romskými dětmi a jejich rodiči. Jazykové handicap a znevýhodnění zaviněná sociokulturně handicapujícím prostředím by měla být eliminována otevřením dostatečného počtu přípravných tříd na mateřských a základních školách;
- fakultativní výuka romského jazyka, dějin a kultury pro romské děti a další zájemce - v rámcových vzdělávacích programech pro základní školy by měla být zohledněna kulturní identita romských dětí, a to zejména tím, že by do obsahu vzdělávání byla zařazena témata romské historie, kultury a jazyka;
- podpora v průběhu povinné školní docházky - další vzdělávání vedoucích pracovníků ve školství je má vybavit dovednostmi, které jim umožní

implementovat rámcový vzdělávací program reflektující na vzdělávací potřeby minorit na příslušné škole. Významná role při plnění tohoto pilíře strategie je připisována vychovatelům - asistentům učitele (romským asistentům), jejichž pracovní místa se mají zřizovat na školách a ve školských zařízeních a v zařízeních ústavní a ochranné péče. K dalším opatřením v rámci tohoto pilíře patří vytvoření systému podpory žáků při jejich přechodu z programu zvláštních škol do základních škol, zajištění možnosti doplnění jazykového vzdělávání žáků zvláštních škol, kteří chtějí přejít na základní školu, vytvoření mezirezortního systému podpory romským žákům základních škol pro případy, kdy jim ekonomická situace jejich rodin brání plnohodnotně navštěvovat školu, zdokonalování programů pro doplnění základního vzdělání pro ty Romy, kteří nedokončili povinnou školní docházku a chtějí si ji doplnit, poskytnutí možnosti připravit se k přijímacím zkouškám na střední školu pro romské děti, jež o to projeví zájem, a organizování vzdělávacích kurzů pro romské matky;

- poradenská činnost při volbě povolání - tento pilíř počítá s vytvořením systému romských pedagogických asistentů ve školách, výchovných poradců školy, poradenských pracovišť, Informačních a poradenských středisek pro volbu povolání při Úřadech práce, jehož smyslem by bylo zajištění maximální podpory při volbě budoucího povolání u romského žáka;
- podpora smysluplných volnočasových aktivit - strategickým cílem v této oblasti je podpora občanských sdružení, která jsou zaměřena na činnost s romskými dětmi a mládeží. Tato podpora může mít např. podobu zapůjčování prostor škol a školských zařízení k jejich činnosti apod. Významným prvkem tohoto pilíře je také podpora uměleckého nadání romských dětí;
- šíření informací o Romech - k plnění tohoto cíle je možno využívat především publikací o životě, tradicích a kultuře Romů, dále média všech typů a úrovní, jakož i moderních informačních a komunikačních technologií;
- výchova všech dětí k toleranci a odbourávání vzájemných předsudků - tato by měla prolínat celou školní výchovu a vzdělávání od mateřské po střední školu. Stěžejní součástí výchovy k toleranci je odbourávání předsudků a odstraňování stereotypů z poznávání u všech dětí;
- podpora začlenění problematiky multikulturní výchovy do pregraduálního a dalšího vzdělávání pedagogů - problematika vzdělávání národnostních

a etnických menšin má být zařazena do systému pregraduální přípravy pedagogů s cílem odstranit stávající předsudky vůči Romům a jiným etnikům. K naplnění tohoto cíle má být vytvořen systém modulárního stupňovitého vzdělávání romských asistentů na školách a ve školských zařízeních. Vzdělávání v multikulturní výchově má být integrální a trvalou součástí dalšího vzdělávání pedagogů. V rámci pregraduálního i dalšího vzdělávání pedagogů mají být zařazena témata, která zabezpečí osvojení si specifických metod a forem práce s romskými dětmi.

Výchovu a vzdělávání romského etnika by bylo možné zlepšit aplikací následujících opatření:

- využít romských koordinátorů k působení na romské rodiny za účelem vytvoření inspirativnějšího prostředí pro předškolní vývoj dítěte;
- vytváření a posilování vědomí odpovědnosti Romů za jejich vlastní situaci;
- využití vzdělaných Romů k aktivnímu působení na rodiče dětí, zejména k vysvětlování nutnosti vzdělání pro další uplatnění jejich potomků, a ke kontrole jejich přístupu ke školní docházce svých dětí;
- rozšíření vědomostí budoucích i stávajících pedagogů o Romech, jejich seznamování s problémy osobnosti romského dítěte, jeho životního prostředí včetně demotivační rodiny s dalšími nedostatky, jež ovlivňují průběh výchovného procesu;
- předkládání romským dětem pozitivní příklady Romů z jejich přirozeného prostředí;
- podpora kulturních a společenských aktivit Romů;
- posilovat na přednáškách pořádaných romskými koordinátory právní vědomí Romů, a to již od předškolního věku;
- vytváření a uplatňování účinných nástrojů na nápravu stavu věcí ve prospěch dítěte v případě selhání rodiny;
- uplatňování diferencovaného přístupu k jednotlivcům i skupinám v závislosti na jejich sociálním jednání;
- řešení problémů týkajících se Romů s příslušníky tohoto etnika, jichž se tyto problémy týkají.

3.4 Sociální práce

Významným prostředkem ke zlepšení vzájemného soužití Romů a majoritní společnosti je i sociální práce. Ta by se měla v romských sociálně vyloučených lokalitách (a mnohdy nejen tam) orientovat především na následující priority:

- interiorizace hodnotového systému, který povede Romy k tomu, aby byli schopni se plnohodnotně účastnit aktivit, jež jsou běžně dostupné pro ostatní členy společnosti;
- bránění vzniku nebo rozšiřování sídelních ghett;
- vytváření podmínek pro implementaci doprovodných, zejména komunitních programů.

Sociální práce v sociálně vyloučených romských lokalitách by měla obsahovat následující činnosti (Dochvát, P., 2005, str. 64):

- terénní sociální práci;
- komunitní programy zahrnující komunitní plánování a rozhodování;
- výchovné a vzdělávací programy;
- programy zaměstnanosti;
- zdravotně zaměřené programy;
- programy rozvoje bydlení, přičemž jejich prioritou by měla být záchrana a udržení stávajícího bydlení.

Možností řešení problémů romského etnika je samozřejmě mnohem více. Záměrně jsem se nedotknul řešení problémů Romů z pohledu např. lidských práv, ekonomiky, právního řádu, extremismu apod. Přestože je zřejmé, že na řešení problémů vzájemné existence Romů a majoritní společnosti mohou mít tyto aspekty významný vliv, rozsah této práce umožňuje řešení dané problematiky pouze z pohledu nedostatečné výchovy a vzdělávání Romů.

Závěr

Na první pohled by se mohlo zdát, že většina populace žije tak, jak jejich okolí očekává a naproti tomu že většina Romů žije v rozporu s obecně přijatými normami a hodnotami. Takový povrchní pohled vede řadu lidí k závěru, že Romové mají k nepřizpůsobivému životu určité zvláštní, kulturně a výchovou dané předpoklady. Tento nepravdivý pohled na romské etnikum vyplývá z faktu, že většinová společnost se v problematice minorit obecně orientuje jen velmi povrchně, v horším případě vůbec ne.

Jednání Romů je determinováno nejen kulturou, kterou si většina u nás žijících Romů přinesla ze Slovenských osad, ale i přizpůsobením se sociálním podmínkám na okraji moderní společnosti. Tradiční kultura Romů se projevuje zejména působením na jedince v rámci rodiny, jinými vzorci chování (které často bývají trnem v oku příslušníkům majority), konceptem tzv. „rituální nečistoty“ i poněkud odlišnými rysy psychiky Romů. Všechna tato specifika se ve větší či menší míře podílejí na tom, že Romové mají problém se bez potíží začlenit do okolního prostředí.

Jedním z nejpalčivějších problémů Romů v současnosti je tzv. sociální vyloučení, které je jednak situací, v níž se nacházejí, jednak velkou brzdou jejich integrace do společnosti. Hlavní charakteristikou sociálního vyloučení je zamezení přístupu sociálně vyloučených k institucím a službám, sociálním sítím a vzdělávacím příležitostem, které jsou jinak běžně přístupné ostatním příslušníkům společnosti. Se sociálním vyloučením pak souvisí řada dalších negativních jevů, jež jeho dopady pouze prohlubují. Jedná se hlavně o ztrátu nebo zhoršení kvality bydlení, nezaměstnanost, lichva, nízké právní povědomí Romů a špatnou úroveň vzdělanosti.

Přestože by se mohlo zdát, že specifické postavení Romů v naší společnosti lze jen obtížně změnit, není řešení tzv. „romské otázky“ tak zela bez možností do budoucna. Patrně nejperspektivnějším způsobem řešení stávajících problémů ve vztazích Romů a většinové společnosti je plošné zavádění multietnické výchovy a multikulturní výchovy do škol všech stupňů, neboť jen tak je možné lepší vzájemné poznání příslušníků většinové společnosti a minorit, Romy nevyjímaje. Právě lepší vzájemné poznání napomůže větší toleranci, která je pro bezproblémové soužití různých skupin obyvatelstva tak důležitá. Jako méně vhodná se v našich podmínkách jeví pozitivní diskriminace menšin. Důležitým činitelem pro zlepšení postavení Romů je

také propracovaný systém vzdělávání Romů, které jim taktéž zabezpečí větší možnosti pro začlenění se do společnosti. Nejen pro odstranění nejpalčivějších problémů, se kterými se v současnosti Romové potýkají, se jako nejvhodnější jeví sociální práce. V každém případě však vzájemné soužití mezi Romy a majoritou nebude možné bez dobré vůle z obou stran.

Resumé

Práce je věnována vzájemnému soužití romského etnika a majoritní společnosti. Konstatuje řadu problémů, které soužití mezi Romy a většinovou společností v současnosti doprovázejí a snaží se zároveň najít cesty řešení těchto problémů. Vnitřně je práce členěna do tří kapitol. První z nich se zabývá definováním pojmu „Rom“, neboť tento je užíván mnohdy nesprávně, dále původem Romů, jejich příchodem do Evropy a na území naší země, jakož i historií Romů u nás. V této kapitole je také objasněno subetnické členění Romů, kteří žijí u nás, neboť Tito tvoří homogenní skupinu. Ve druhé kapitole práce jsou rozebrány jednotlivé faktory, které ovlivňují vzájemný vztah Romů a většinové společnosti, přičemž tyto faktory jsou vymezeny jak z pohledu Romů, tak i majority, neboť stejně jako jejich vzájemný vztah je (přínejmenším) dvoustranný, tak i faktory ovlivňující vzájemné soužití existují na obou stranách. Poslední kapitola je zaměřena nad tím, jaké jsou možnosti kultivace vzájemného soužití Romů. Pozornost je zde upřena především na potenciál multietnické výchovy a multikulturní výchovy, které perspektivně vytvářejí dobré podmínky soužití nejen s Romy, ale i jinými minoritami. Velký význam je zde přikládán také efektivnějšímu vzdělávání Romů a sociální práci, jejímž cílem je zejména eliminace nejpálčivějších problémů Romů.

Anotace

Práce je věnována problematice a otázkám romského etnika na území ČR. Upozorňuje na řadu problémů mezi většinovou společností a romskou menšinou. Moje práce je rozdělena do tří základních kapitol. První z nich je věnována terminologii a jsou zde vymezeny pojmy jako Rom, etnikum, jejich původ apod.

Druhá kapitola je pak zaměřena na současné problémy mezi Romy a většinovou společností. V závěru mé bakalářské práce jsou návrhy, které by mohly vést ke zlepšení soužití mezi komunitou Romů a většinovou společností na území České republiky. Práce dává velký význam na vzdělávání Romů a na jejich začlenění do společnosti.

Klíčová slova

etnikum, etnicita, veřejné mínění, vzdělávání Romů, menšina, většina, sociální vyloučení, multikulturní výchova, diskriminace

Anotation

The thesis is focused on questions and problems of gypsy ethnicum in the area of Czech republic. Thesis warns on many problems existing between majority and minority. My bachelory work is divided into three basic chapters. The first of them is concerned about therminology and there are descrtibed such terms as Gypsy, ethnicum, their origin ect.

The second part is focused on temporary problems minority and majority in our society. There are some suggestions in the end of my bachelory work how to improve living together with gypsy's community in Czech republic. The thesis emphasizes importance of education of gypsy community and their incorporating in traditional czech society.

Keywords

ethnic, ethnicity, public opinion, Gypsy's education, minority, majority, social elimination, multiculture, discrimination

Seznam literatury

- Adamovič, K.: Intelektový vývin a úroveň vedomostí cigánskych žiakov vo vzťahu k typu výchovy. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 14, 1979, 2, str. 169 až 176.
- Balvín, J. a kol.: Společně (Spolu s Romy k multikulturní výchově ve školství). Ústí nad Labem – Brno, 1997.
- Barša, P.: Politická teorie multikulturalismu. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2. vydání, 2003, str. 264 – 294.
- Bednář, J.: 40 let zákona, který měl všechno vyřešit. In: Amaro Gendalo č. 1 – 3/1998, str. 35 až 37.
- Beránková, K.: Sociálnímu vyloučení zamezí úzká spolupráce. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2006. Dostupné na: <http://www.noviny-mpsv.cz/clanek.php?id=1244> (22. ledna 2007).
- Budilová, L. – Hirt, T. a kol.: Policista v multikulturním prostředí. Informační manuál pro Policii ČR. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky ČR, 2005.
- Bulletin Muzea romské kultury č. 4/1995.
- Dochvát, P.: Lichva v romské komunitě. In: Kriminalistický sborník č. 4/2005, str. 61 až 66.
- Flosman, R.: Rituální (ne)čistota v romských osadách. Antropologický portál Svět člověka. Dostupné na: <http://www.svet-cloveka.com/view.php?cislocianku=2006031802> (26. ledna 2007)
- Hodges-Aeberhard, J.: Soudy o diskriminaci. (uveřejněno v International Labour Review 1999/3, speciální vydání: Ženy, gender a práce). Dostupné na: <http://www.diskriminace.cz/dt-soudy/> (21. ledna 2007)
- Holomek, K.: Společně. Ústí nad Labem-Brno: Hnutí „R“, 1997.
- Hübschmannová, M.: Romská rodina. In: Etnické procesy 1978, příloha 6. Referáty z pracovní konference. Praha: ÚEF ČSAV 1978, str. 125 až 142.
- Hübschmannová, M.: Romové - subetnické skupiny. Praha: Rombase, 2003. Dostupné na: <http://romani.uni-graz.at/rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/ethn/topics/names.cs.xml&xanchor=a2#a2> (21. ledna 2007).

- Hübschmannová, M.: Šaj pes Dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993.
- Jakoubek, M., Pokudška, O.: Romské osady v kulturologické perspektivě. Brno: Doplněk, 2003.
- Klíma, P.: Příspěvek ke zkoumání problémů adaptace romských dětí. Diplomová práce. Praha: FFUK, katedra psychologie, 1972.
- Kolektiv: Romové v České republice (1945 – 1998). Praha: Socioklub, 1999.
- Kubálková, P. - Frydecká, L.: Romové: Naše děti jsou ve školách diskriminovány. In: Mladá fronta DNES, 4. října 2006. Dostupné též na: http://zpravy.idnes.cz/romove-nase-deti-jsou-ve-skolach-diskriminovany-fuj-/studium.asp?c=A061004_094203_studium_mad (20. ledna 2007).
- Lhotka, P.: Původ Romů a jejich příchod do Evropy. Dostupné na: <http://skola.romea.cz/cz/index.php?id=historie/01> (21. ledna 2007)
- Lichva v podmínkách sociálního vyloučení. Praha: Člověk v tísní – společnost při ČT o. p. s. Dostupné na: <http://www.clovekvtsni.cz/terenniprogramy/lichva.php> (22. ledna 2007).
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1995.
- Průcha, J.: Multikulturní výchova; problémy spojené s její realizací. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2004. Dostupné na: <http://www.rvp.cz/clanek/276/32> (28. ledna 2007).
- Řehoř A.: Metodické pokyny pro vypracování bakalářské práce. Brno: IMS, 2006.
- Sirovátka T., ed.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2002.
- Šaroch, V. – Karešová, V.: Známa neznámá komunita Olašských Romů. In: Kriminologický sborník č. 5/2005, str. 14 až 17.
- Šimíková, I.: Chudoba a Romové. In: Sedmá generace č. 6/2006. Dostupné též na: <http://www.sedmagenerace.cz/index.php?art=clanek&id=168> (23. ledna 2007).
- Urban, K.: Policie v multikulturní společnosti. Výukový manuál. In: Příloha časopisu Policista č. 4/2006, str. 1 až 32.

- Usnesení vlády ČSSR ze dne 13. října 1965 č. 502, o opatřeních k řešení otázek cikánského obyvatelstva.
- Vládní nařízení ze dne 26. dubna 1928, jímž se provádí zákon ze dne 14. července 1927 o potulných cikánech.
- Výnos ministerstva vnitra ve Vídni ze 14. září 1888, č. 14 015 ex 1887.
- Zákon č. 117/1927 Sb. z. a n., o potulných cikánech.
- Zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob.
- Zákon č. 40/1993 Sb., o nabytí a pozbytí státního občanství České republiky, ve znění pozdějších předpisů.